

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK III.

ČÍSLO 9—10.

Anton Jánošík:

ZO ŠKOLSKÉJ SLOVENČINY.

Robota. Slovu *robota* žiaci vyhýbajú v úlohách a keď ho aj užívajú, tak istotne príde do úvodzoviek ako slovo neliterárne, hoci je všobecne známe vo všetkých slovenských nárečiach. Na toto škodlivé vytiskanie, ktoré ochudobňuje slovenský jazyk, upozornila už Slovenská reč (I, 86), keď odtlačila časť Czamblovho článku. Ale keď chceme bez každej pochybnosti dokázať, že toto slovo je dobré, slovanské, tak musíme siahť aj po jeho etymológii. Koreň slova *robota* bol už v indoevropskom prajazyku, ako na to poukazuje nem. Arbeit, kde sa zachoval neprešmyknutý koreň *arb-* z indoev. *orb-*.

Je zaujímavé pozorovať, že kým ľudová reč sa silne pridŕža slova *robota*, zatiaľ v reči literárnej ustupuje ono pred slovom *práca* a zo školskej slovenčiny je už celkom vytisnuté. Mnoho dokladov je na *robotu* v ľudových prísloviach a porekadlách: Nemala baba roboty, obšivala vechet. Tomu robota smrdí ap.; ale aj u spisovateľov predprevratových (popri slove *práca*). Z Kukučina: Mal roboty (krajčír) plné ruky (I, T. Sv. M. 1910, str. 71), vzala do roboty husárovu halenu (I, 72), vyšli chlapi s pluhmi do roboty (II, 141); Mnoho roboty ho stojí ukladať literu k litere (II, 1911, str. 88); A Jurko si sadol k robote a šil (VIII, 1923, str. 84); z Vajanského: Vychádzal iba za robotou (VI, 1924, str. 94); z Jesenského: Mali sme dvojnásobnú robotu (II, 1921, str. 29); z Vlčka: ťažká robota svedomitého hájnika (Dejiny, 1923, str. 381); po dennej robote sa z hory vracia (str. 381) a inde.

No nielen *robota* má v slovenskej reči svoju domovinu, ale ešte aj od neho utvorené prídavné meno *robotný*. Tak je to v reči ľudovej na celej oblasti jazyka slovenského, tak aj u spisovateľov. U Kukučina: obliekol sa do šiat trochu sviatočných, trochu robotných (II,

116), obliekať sa a holiť v robotný deň (V, 62); u Jesenského: Robotné ruky, cenné srdce (II, 82), v nedeľu, či v robotný deň (III, 22).

Sem patrí aj podstatné meno *robotník*, nakoľko je odvodené od adjektíva *robotný*. Stačí jeden príklad z Vajanského: v putniach niesli robotníci hrozno nepodlávané (III, 203).

Z tohoto všetkého jasne vidíme, že nemôžeme zavrhnúť v školskej reči slovo *robota* ako neliterárne; potom museli by sme sa zrieknuť, keby sme chceli byť dôslední, aj slov *robotný* a *robotník*, ba aj množstva slovies, ktoré majú koreň *rob-*, na príklad: robiť, obrobiť, narobiť, prerobiť, porobiť, rozrobiť, urobiť, vyrobiť, zarobiť; ďalej s predĺženou korennou hláskou *á*: obrábať, narábať, prerábať a pod.

Práca. Rovnakej chyby sa dopúšťajú aj tí, čo zasa slovo *práca* nadobro vyhadzujú zo slovenčiny ako nie dosť slovenské. Je pravda, že v reči ľudovej ho takmer niet, ale v nej muselo byť, keďže dosiaľ pre ňu nie je celkom cudzie, veď je zachované vo viacerých porekadlách: Aká práca, taká pláca. Najprv práca, potom pláca. Bez práce nie sú koláče. Podobne tiež v ľudových piesňach.

Domnienku, že *práca* bola kedysi v slovenčine slovom ľudovým, podporuje aj to, že koreň slova *prat-* dosiaľ sa dochováva v slovese *pratať* (*práca* tak vznikla z **prat+ja* ako *pláca* z *plat+ja*).

Dneska, keď sa slovo *práca* vplyvom kníh a škôl znovu uviedlo do reči ľudovej a tam sa vžilo, nemožno ho vyhadzovať ani z reči literárnej, ale ho používať popri dobrom slove *robota*, lenže každému z nich presne vymedziť jeho význam, aby sa takto zastavila výbojnosť, expanzivnosť *práce* na škodu *roboty*. *Robotu* ako slovo ľudové ponechať pre ťažké, telesné práce a *prácu* pre práce duševné a duchovné. Do istej miery takúto tendenciu nachádzame aj u spisovateľov predprevratových, ktorí sa takého úzu vo všeobecnosti pridŕžali, nakoľko nikdy neužili slova *robota* v smysle práce duchovnej, ale opačne už hej. Kukučín: Pán farár Drozdík sedí za stolom, pohrúžený v práci (II, 48); Vajanský: rečnili básne a robili i kritizovli, slovenské práce (VI, 14); Jesenský: škriabal perom zabratý do práce (II, 78).

Ale Vlček, ktorý vždy dbal na čistotu reči slovenskej i českej v tomto odchyľuje sa od ostatných a používa v svojich Dejínach (T. Sv. M. 1923) slova *robota* aj v smysle práce duchovnej, čo zneje nášmu uchu ťažko. Na príklad: robota vedecká (str. 277) m. práca; Koľko zimničnej roboty duševnej (356) m. práce a inde.

Keďže v spisovnej reči je dobré slovo *práca*, tak musí byť aj od neho odvodené sloveso *pracovať*, ktoré sa vyskytuje v reči ľudovej.

vej, ako naisto viem, v okolí Bánoviec vo výraze „pracuje k smrti“ (=umiera), ale ešte viacej v ľudových piesňach. Aspoň jeden príklad z Kollárových Zpíevaniek: Nerada gá robjm, nerada pracugem (II, 82). Lenže to isté, čo platilo pri užívaní slova *práca*, platí aj pre sloveso *pracovať*, to jest používať ho v smysle duchovnom, ako je to zväčša aj u slovenských spisovateľov. U Kukučína: Má povinnosť pracovať na jeho polepšení (II, 74); mozog prestal pracovať (III, 159); u Vajanského: jej hlávka pracovala zimnične (III, 102) a u iných.

Ale pri tomto istotne je zaujímavé, že slovesa *robiť* a foriem od neho odvodených dobre možno používať aj v smysle duchovnom, takže nie sú nám ťažké, ako to vidíme najmä u Vlčka: Hollý veľa značí v poezii slovenskej. Na čom českí i maďarskí klasiciisti robili všetci, to on dokonal sám jediný (80); do slovenčiny prerábali veľkú báseň (283); pri ostatnom prerábaní (básne) (309).

Podobný rozdiel, ako sme poznali medzi *prácou* a *robotou*, medzi *pracovať* a *robiť*, musíme poznať podľa uvedených vývodov aj medzi slovami *pracovník* a *robotník*. Ale Vlček v svojich Dejinách aj slova *robotník* používa v smysle duchovnom, na príklad: Zo všetkých Bernolákovcov najumnejší i najusilovnejší robotník... bol Fándli (36—37), čo je násilné, a preto treba v takomto prípade dôsledne používať slova *pracovník*, hoci je to slovo knižné.

Ako sa nezaobídeme bez slova *pracovník*, tak isto ani bez prídavného mena *pracovný*. Veď dneska musí sa robiť rozdiel medzi výrazom *robotné dni* (= „všedné“ dni) a *pracovné dni*, v ktorých sa pracuje v úradoch alebo robí v továrňach.

Z tohoto všetkého vychodí, že možno, ba treba, používať obidve slová: práca a robota, ale prácu v smysle práce duchovnej a robotu zasa v smysle práce telesnej.

Srovnávať či porovnávať? V školských knihách, keď sa porovnávajú dve veci alebo dva zjavy, používa sa slovesa „srovnávať“, prípadne skráteniny „srov.“, čo sa s duchom slovenčiny nijako nesrovnáva, lebo medzi slovesami *srovnávať* a *porovnávať* je podstatný rozdiel, ako na to poukazuje aj reč ľudová. Naše gazdinky, keď im privezú múku z mlyna, porovnávajú si jednotlivé múky tým, že jednu múku prirovnávajú k druhej, aby rozoznaly, ktorá je na chlieb, na koláče a na váru. — Iné príklady: Jej reči sa nesrovnávajú, tebe povedala inšie ako mne. Klamať nebudem, to sa nesrovnáva s mojou náturou.

Už z týchto dvoch ostatných príkladov jasne vidíme, že sloveso *srovnat* (*srovnávať*) vyjadruje činnosť, usilujúcu sa o rovnakosť, identitu, prípadne o srovnanie, zarovnanie dvoch nerovnakých vecí, čo

potvrdzujú aj starodávne ľudové piesne: Vy páni zemáni, my sme vaši poddaní; my budeme v čiernej zemi srovnaní, srovnaní (Bože môj, Otče môj...); ...nesrovnaly by sa, nesrovnaly by sa naše dve srdiečka (Šuhajko, luterán...); ďalej piesne z Kollárových Zpievaniek: Bodag sa srownaly wršky s dolínami, žeby sa srownaly hrdie diewky s nami (I, 79); Lem bey sa srownala (smutná mladucha) s tou čiernou žemičkou (I, 239). Tiež Kukučín: Osud ho srovnával s nami (III, 26); Vajanský: A to všetko nesrovnávalo sa s brutálnym skutkom (XII, T. Sv. M. 1913, str. 276); aj Vlček v svojich Dejinách (str. 290): všetky snemové zákony, nesrovnávajúce sa s rovnoprávnosťou národov... Ale už na iných viacerých miestach používa chybné „srovnávať“ miesto *porovnávať*, ako na príklad: vydávať srovnávacie mluvnice a slovníky, ľudové spevy a príslovia (57) m. porovnávať, lebo tu ide len o porovnanie, a nie srovnanie, rovnakosť, identitu.

Podľa tohto jasne vidíme, že v slovenčine nedá sa miesto *porovnať* (*porovnávať*) používať *srovnáť* (*srovnávať*), lebo obidve slovesá majú rozličné značenie; v češtine áno, lebo tu sloveso *srovnáť* dostalo význam slovenského *porovnať* vplyvom nem. *zusammen-gleichen*, ako je to celkom zjavné z predpony *zusammen-*, ktorá zodpovedá našej predpone *s-*.

Tu treba si spomenúť na slovenskú vedeckú terminológiu, ktorá sa pomaly ušatľuje, že v duchu slovenského jazyka nemožno uznávať za správne „srovnávacia gramatika, srovnávací slovník“, ale *porovnávací gramatika, porovnávací slovník*, a nie „srovnávateľ“, ako to býva v slovenských gramatikách, ale *porovnávatel'* (II. stupeň prídatných mien).

Podobne by bolo treba opraviť termín „prímer“ (Slovenská poetika, Praha 1930, str. 191) na *porovnanie*, prípadne *prírovnanie*, nakoľko ide tu o porovnanie alebo prírovnanie dvoch alebo viacej vecí, predmetov, osôb, lebo „primerateľ“ užíva sa v slovenčine zväčša vtedy, keď ide o primeriavanie dvoch dĺžok. — Doklad z Vajanského: Načo je toto podivné porovnanie (VI, 158); z Vlčka: epicky široké prírovnania (u Hollého) sú čisto homérske a vergilské (72); názov Dohnányho štúdie „Porovnávanie ruštiny so slovenčinou“ (citované z Vlčka, str. 260).

Meniny či meno? Na školách slovenskí žiaci oslavujú „meniny“ svojich profesorov, ale už doma na rozdiel od školy iba *meno*, prípadne *mena* svojho otca, matky, brata, sestry. Tak na prvý pohľad sa zdá, že slova *meno* nemožno používať v smysle českých *menín*, ale reč ľudová, na ktorej sa musí zakladať spisovný jazyk slovenský,

nás presvedčuje o opaku. — Úzus: Na tvoje meno (= na deň tvojho mena) si vypijeme. Kedy budeš mať mena? Isté doklady v starých, ustálených výrazoch cirkevných sviatkov: Meno Panny Márie a Mena Ježiš. Tiež v Kollárových Zpíevankách: Puogdem gméno hráti, keď bude Aničky (II, 79).

Tak aj u spisovateľov predprevratových. U Kukučina: Zajtra má mena, Mikuláša (II, 29); „Apa ich invitovali na mena — bude Vendelína“ (II, 93); Mávali sme na mena prednejších pánov i beneficie, halušky i pečienku (X, 117); Keď sa pánovi na mena zahralo (X, 117); u Jesenského: O týždeň má mena (II, 48); u Vajanského: Mená hlučne vydržiavaj, kým pol stolice (XII, 31).

Vo východných nárečiach nachádzame iba *meno* na rozdiel od ostatných, kde je zasa častejší genitívny tvar *mena*, ktorý istotne vznikol z výrazu *deň mena* tým, že slovo *deň* v chytrej a častej reči vypadlo ako nepotrebné. S tým istým zjavom sa stretáme aj pri kalendárnych dňoch, ktoré sú zasvätené pamiatke niektorého svätého, ako *na Petra-Pavla*, *na Jána*, *na Michala* atď. miesto očakávaného „na deň Petra-Pavla“ atď. Pekný doklad z Kukučina: V deň jarmoku, na svätého Jozefa (II, 116). Podobné vynechávanie je aj vo výrazoch, ktorými označujeme čas, hodiny: Vyučovanie trvá *do jednej* (hodiny); *o dvanásť* zvonía na obed.

Ako z tohto vidno, je správne po slovensky želať niekomu *meno*, *mena*, posíelať pozdravenie *na meno*. „Meniny“ v slovenčine sú nepotrebné; darmo vytískajú dobré domáce slovo.

Maturita či matúra? V týchto časoch abiturienti škôl sú pred vážnymi skúškami, matúrami, ktoré sú v školskej reči „maturitami“. „Maturita“ do reči slovenských žiakov šíri sa najmä vplyvom známej študentskej pesničky: Tahle maturita, to je... V slovenčine vždy bola *matúra* a ešte pred prevratom synkovia slovenských materí skladali *matúru*, *maturovali*. Takto je to dôsledne aj u Kukučina: Po *matúre* som hneď prišiel domov na celé vakácie (I, 157); A onedlho budeš robiť *matúru*! Úzus.

Ale hádam najistejšie na správnosť tvaru *matúra* poukazuje sloveso *maturovať*, nakoľko je ono odvodené od podstatného mena *matúra*, a naisto nie „maturita“, lebo by muselo znieť „maturitovať“. Forma „maturita“ v češtine sa vytvorila asi vplyvom prídavného mena *maturitný*, alebo, čo je ešte pravdepodobnejšie, vplyvom slova „universita“, nakoľko sa slovo *matúra* častejšie spomínalo v súvislosti s univerzitou, lebo v praktickom živote úzko súvisia.

V slovenčine podržme si *matúru*.

PODRAĐOVACIE SPOJKY ČASOVÉ.

Historický zreteľ vývinu viet predpokladá, že složené vety vznikli z jednoduchých, no nie spojením, ako synchronické gramatiky uvažujú, ale premenou prísudok dopĺňajúcej vetnej časti na osobitný myšlienkový celok; čo neznamená vlastne spojenie, ale rozpadnutie sa jednoduchej vety a vznik viac-menej samostatných viet nových.

S dnešného stanoviska, pravda, složená veta je ozaj kratšia alebo dlhšia retaz viet, ktoré tvoríme spájaním a nie nejakým dejovým rozšírením, rozvíňacích činiteľov, ale treba si uvedomiť, že terajší stav je vlastne už dávne završenie vetného vývinu, i skôr pochopíme jeho možnosť zo štruktúry vety jednoduchej, ktorú môžeme prerobiť na složenú, ako naopak.

Pravdivosť týchto mienok pomerne jasne ukazujú najmä vety príslovkové. Ich vedľajšia veta je vlastne vždy príslovkové adverbium s vetným výsledkom, t.j. príslovkové určenie získalo vývinom formu vety, i jej funkciu, a stratilo pôvodný svoj charakter dopĺňajúcej časti. Konkrétne treba si vec predstaviť takto. Veta *Ženy odišli na huby* má adv. člen *na huby*, i možno ho pretvoriť na vedľajšiu vetu účelovú a uvedený príklad bude znieť: *Ženy odišli, aby nasbierali húb*. V tomto prípade príslovkové určenie príčiny, a to špeciálne cieľa, pribralo podobu finálnej vety.

A podobný vývin mali azda všetky ostatné príslovky a daly základ rozličným druhom príslovkových viet. Podľa tohto kritéria hovorí sa teda o vetách časových (temporálnych), miestnych (lokálnych), spôsobových (modálnych) a príčinných (kauzálnych).

Úlohou tejto úvahy je zapodievať sa s kategóriou viet časových s osobitným zreteľom na ich väzbu spojkovú, lebo u nej podobne ako u iných viet spojkových je ešte nedoriešený ne jeden problém. Ak spojky sú činitelia vzťahu medzi pojmami a myšlienkami (Oberpfalcer, Jazykospyt 224), časový ich druh udáva spojitost medzi nimi v smysle temporálnom. Pravda, sú ako aj pri iných typoch väzby asyndetické (bezspojkové) v skupine časových viet, no dosť zriedkavé, lebo spojkové väzby vystihujú zreteľnejšie charakter vety a vzťah, v našom prípade časový.

Naše časové spojky majú spoločné vlastnosti: takmer všetky sú pôvodu zámenného, skrsly najmä zo zámen opytovacích (na pr. *kedy*, *pokiaľ* ap.) a okrem svojej sekundárnej funkcie spojkovej bývajú i príslovkami času. Táto druhá okolnosť má za následok, že okrem

spojkove rýdzo vymedzených foriem väčšina spojok je iba fakultatívna, čo znamená, že najmä v nespojkovej pozícii, t. j. v prostriedku vety, nefahko ustáliť, i keď len problematicky, či ide o spojku alebo o adverbium.

Czambel (str. 200) uvádza tieto časové spojky podradovacie: *keď, kedy, odkiaľ, pokiaľ, zakiaľ, kým, čo, ak, ako, akonáhle, prv než, skôr ako, ledva, sotva, kedykoľvek, odkedykoľvek* atď. Vcelku možno o nich tvrdiť, že samy sú dosť výrazné, aby označovali časový pomer vetných celkov, no jednako ukazovacie príslovky vety hlavnej často tvoria s nimi vzťažné spojenie (korelácia): *vtedy-keď, dotiaľ-kým, sotva-už, pokiaľ-dokiaľ, len čo-už* ap.

Tento korelatívny pomer medzi časovými spojkami a adverbiami nie je vôbec gramatická nevyhnutnosť. Veď ho nepýta funkcionálna zreteľnosť. Možno sa mu i vyhnúť a sloh sa stáva plynnejší. Potrebný je iba pri zdôraznení časového vzťahu vetného. Na pr. Bol som tam, keď sa bili — Bol som tam vtedy, keď sa bili; alebo ešte silnejší dôraz s príslovkou na začiatky vety: Vtedy som tam bol, keď sa bili. (Ba napokon za emociálneho vysvetlenia s narušením zvyčajnej vetnej štruktúry: Vtedy, keď sa bili, bol som tam.)

Ako vidno, korelácia, a to nielen u časových viet, ale aj inde, má dôležitú úlohu, lebo utvrdzuje pomer vety hlavnej a vedľajšej. Ale keby sa užívala nemierne, bolo by tu čo vyčítať, lebo by išlo vlastne o akýsi druh syntaktického pleonazmu, teda o chybu.

1. **keď.** Ak sa nehľadí na bližšie označenie pomeru deja a času a nemienime zachytiť už spojkou časovú fázu (ako je pri *sotva* alebo *len čo*), najčastejšia spojka je *keď*. Pravidelne býva u celého súvetia: na pr. Videla mu na tvári znamenie, keď našiel ju a nie ujca. Kuk. VI, 45; Keď rozmýšľa, vtedy ho má ešte prostejší. Hronský, Sedem srdc, str. 13; Keď niečo múdrehu povie, hneď uvedie i príklady Kuk. VI, 128 ap. No stáva sa, že časová veta je bez hlavnej vety, i musíme si ju domyslieť. Býva tak najmä v spojení s adverbium *len (iba)*, ale aj inde: „Chvála Tebe Hospodine — keď som len tu! Kuk. VI, 7; No, keď si len tu! VI, 11; ženy zas pred kostolom jedna druhú ohovárajú: a zajtra len keď leží jeden alebo druhý z nich na doske. VI, 127; Iba raz — sama neviem, ako — keď prišiel pytač! VI, 129; Ach, idte — keď ste ju hýbali — VI, 152. J. Stanislav (Liptovské nárečia, str. 483 a n.) uvádza podobné väzby. V nich je *iba* pred spojkou a eliptická veta časová vyslovuje „náhle sa dostavivší dej, prekvapenie“, na pr.: povešali ketefíki do staje na kliňec. Iba tu keď začne s nix mlieko tiec. V. Boca. — Okrem časového

zástoja býva *keď* i vo vetách iného druhu, a to najmä a) podmieňovacích, b) príčinných a c) spôsobových.

a) V Slov. reči (III, 132) hovorí sa o tejto zámene ako o zoslabení pôvodnej funkcie, pričom o jej náležitosti rozhoduje neraz subjektívna úvaha. Že ide o zjav častý, svedčia tieto príklady: Nuž tak to býva, keď máme neistotu pred sebou. Kuk. VI, 9; Keď radosť — nuž zaliť ju; ak nešťastie — i to len zaliť 19; Keď začne o niečom hovoriť, neprestane hockde, 128; lebo dobrý je chlieb, keď niet koláčov. Rešt. 73; Keď sa niekto spiera zábavke, ak prišiel na neho rad. Ilronský, Sedem sídc 19; Pomysli si, akou dámou ja budem, keď si ma Jóni vezme. Jégé, Cesta životom 176 ap.

b) *Keď* býva nielen v ľudovej, ale i v literárnej reči tam, kde by sme čakali príčinnú spojku: ale tí alebo zaslúžili, keď sú ľahkomyselní, alebo sú naničhodní. Kuk. VI, 33; ale i mňa vyplatil, čo bolo tým súrnejšie, keď som odchádzal z domu. Jégé, Cesta životom 178; a ona potom utekala, keď, ca bála. Stanislav uv. m.

c) Spojka *keď* môže sa križovať i so spôsobovým *ako*. (Viď Slov. reč uv. m.)

Poznámka. Pri týchto zamieňaniach funkcionálnych načim zdôrazniť, že interpretácia dokladov je viac-menej subjektívna i nemôže sa nepochybne ustáliť.

2. **ak, ako.** Opačný prechod od zástoja podmieňovacieho alebo spôsobového k časovému vidno u spojok *ak, ako*. Ich významove narušenie súvisí pravdepodobne s užívaním spojky *keď* vo vetách netemporálnych.

a) *Ak* viac-menej kolíše v príkladoch: A ak sa mi budeš takto stavať — pozri! Kuk. VI, 14; A ak raz uletelo, neprilákaš ho nazad ani marcipánom. Vámoš, Odlom. haluz 135; Keď sa niekto spiera zábavke, ak prišiel na neho rad. Sed. sídc 19; ak je i potáraný, predsa sa napraví. Kuk. VI, 98. (Posledný doklad s *ak i* za *keď i* môže sa uznať i za prípustku *hoci*.)

b) *Ako* viac-menej kolíše v príkladoch: Ako došiel na miesto, kde sa začína ulička, v ktorej býva dukát, prešly ho trápne myšlienky. Kuk. VI, 34; No ako sa ohliadne, sen zmizne. VI, 138; Ale ako smrť prišla na ňu, tvár sa jej veľmi skrivila 154 ap.

3. **čo.** Pôvodné opytovacie zámeno má veľa značení. (Porov. Slov. reč, III, 203.) Je vetným spájadlom i viet časových a kryje sa významom s *keď*. (Porov. spojkovú väzbu *len čo* za zaznávané „akonáhle“.) Na pr.: A čo sa vy všetci na hlavu postavíte, nuž z vašich lahtikárskych, neuvarených, neosolených, neomastených frč-

károv nič nebude, Rešt. 7; Ale povieť mi, že čo prejdeš celú uhorskú krajinu..., predca záhorskej stolice nenajdeš, 10.

S nahraditeľným *odkedy*: Pol roka minulo, čo som ti bol posledne písal. Král, Cesta zarúbaná 108.

4. **kedy**. Verne svojmu pôvodu opytovacie zámeno *kedy* užíva sa v slovenčine a) v otázke priamej, b) v otázke nepriamej ako spojka a c) napokon ako adverbium časové.

a) Ako slovko opytovacie, *kedy* býva samostatne: Kedy prepustený — kedy? Kuk. VI, 26.; A kedy som povedala, že hej? 78; kedy sa Matiaš Bešeňovský povezie cestou medzi Kalovom k Repeciam? Rešt. 78; s enklitickým — *že*: Kedyže by mohla mäso jesť, kedyže by si mohla uvariť mastných pirohov? Kuk. VI, 131; s významom *dokiaľ*: Dokedy budeš ešte jesť chudobný chlebič útrpnosti? Odlomená haluz 148.

b) Ako spojka v otázke nepriamej býva vždy bez predchádzajúceho *že*, lebo väzba *že kedy* je vraj maďarizmus: Čaká, čaká, kedy spadne s neba, zaoceľuje srdce. Kuk. VI, 55; Ako by čakala, kedy ju začne opytovať, kedy. VI, 89; To je znak, že čaká, čaká, kedy začneš prosiť. 89; Už azda ma nebudeš unúvať, kedy ti príde. 119; Že i bez toho každá gazdiná vie, kedy treba vyháňať. 141; Ani sa nevedelo, kedy uvarila. Odlomená haluz. 133; Dozvedte sa, kedy tou cestou pôjde Matiaš, Rešt. 78.

c) Ako adverbium *kedy* prichodí na pr.: Nemaly kedy nadchodiť všakové myšlienky. Kuk. VI, 38; Mal jej kedy odvyknúť. VI, 7; ale premýšľovať nemal kedy, Rešt. 13.

V poslednom čase vídať *kedy* aj v prípadoch, kde ich náš spisovný úzus neodporúča a pýta spojku *keď*. Ján Mihál upozorňuje na vec takto: „Slovák kladie spojku *kedy* do viet opytovacích!“ (Slov. reč I, 169.)

5. **pokiaľ, zakiaľ, kým**. Na rozdiel od spojky *keď*, ktorá modifikuje pomer deja a času složenej vety iba súčasnosťou alebo predčasnou, tieto slovcia obmedzujú a ohraničujú dej vety hlavnej obsahom vety, ktorú uvádzajú. Zaujímavé je pozorovať, ako tieto spojky redukujú sa v terajšej našej spisbe iba na *kým*, oproti tomu *pokiaľ, zakiaľ, dokiaľ* stávajú sa pomaly zriedkavé.

Ešte na pr. u Kalinčiaka všetky tieto podoby sú rovnocenné, a niet pri ich užívaní nijakého rozdielu.

pokiaľ: Pomôže ten! — pokiaľ je nie po reštavrácii, áno. Rešt. 8; Ja síce pokiaľ bude nitka na mne, ... s vami držať nikdy nebudem 10; lebo to teraz bolo jeho obvyčajou, neuspokojiť sa pokiaľ

nemal, rybku na suchom 18; Zohýbaj ma, mamko, dokiaľ som ja Janko 28 ap.

kým: a panna Anna vidíte musela sa veľmi skormútiť, že kým ste jej milosti pani matke dvorili 14; a Štefan sa musí ešte mnohému naučiť, pokým — 16; rob, kým je čas 37 ap.

No u novších autorov *pokiaľ* je iba výnimočne. Na 160 stránkach VI. sväzku Kukučina najdeme len *kým*. Uvedieme s prvých stránok tohto sväzku viac príkladov ako dôkaz, že nejde o náhodu, ale o systematické zaznávanie spojok typu *pokiaľ*: I Mišo sa ponúkol, kým ho ona nezahriakla 19; Dlhho musel sa hádať, kým učiteľ ustúpil 32; A ak zle-zle do tých čias, kým sami chcete 36; Kým som sa ja úfal, že ona myslí na mňa, ľúbosť sa držala 48; — hoci ako túžila hľadiť na vás, až kým oko nezhasne 51; nebudeš k nej chodiť, nebudeš jej vídať, kým nepozabudneš 56; a človek je človekom, kým stojí v slove... 68.

U iných spisovateľov: Kým Majzl nevedel o čo ide, Sára ani nečakala na Majzlove názory 150; Azda by sa i zadychčal, pokým by vyšiel. Sedem srdc 32; ale ani jeden nemohol vykynúť to zo seba, pokým nesišli dolu briežkom medzi chatrče. Cesta zarúbaná 122 ap. Charakteristické je tu uviesť, keď sa konštatuje veľká obľúbenosť spojky *kým*, že Czambel a Damborský radili neužívať v slovenčine spojky „pokúď“ a Damborský neuvádza ani *kým* (II, 60 a 211) medzi hojnými časovými spojkami, i dozvedáme sa o nej len v príkladoch.

6. ledva, sotva. Tieto príslovky prichodia vo funkcii spojok časových a označujú počiatočnú fázu činnosti. Keďže ich temporálny význam nie je niekedy dosť výrazný, bývajú v spojení s *už*:

ledva: Ledva starý nohu vytiahol, už som sa pritrel, VI, 54; Ledva jej miesto vychladlo v srdci — už ho otváraš druhej 56; Ledva dostal slaniny od Evy, už ho ponúkla stryná Brezinovie 148.

Nespojková je, zdá sa, úloha *ledva* v príkladoch: Ledva utlumil ťažký vzdych a slzy pri tomto vyznaní. VI, 100; „To by i druhým takto!“ zvolala konečne; ledva zdolie utajiť plač 110.

sotva: No sotva vykrikol, už Dobo odskočil a troma skokmi presadil plot. VI, 73; Sotva sa zobudila, včerajšie udalosti stoja zas v celej krutosti pred ňou 79; Sotva prešiel pohrebný sprievod popri ňom, už sa rozbehol hore briežkom do notárovej kancelárie. Cesta zarúbaná 100 ap.

6. a) **len čo** (akonáhle, jakmile). Všetky naše gramatiky, slovníky a i Pravidlá sú proti „akonáhle“, lebo je germanizmus (sobald).

a poučujú, že treba užívať *len čo*. Takto sa vytislo „akonáhle“ takmer úplne z nášho spisovného jazyka a *len* v nepozornej novinárskej reči a v starších knihách ju vidno, na pr.: počuli ste vaše milosti a ste svedkovia, že jakonáhle bude Štefan Levický vicišpánom, dcéru pána Adama Bešeňovského dostane. Rešt. 18.

Spojková väzba *len čo* je úplným náhradkom za „akonáhle“ a má oporu v našej živej reči; vedľa *sotva* a *ledva* vyslovuje tiež počiatočnú fázu činnosti: *Len čo* vrátil mundúr, zbraň... *len čo* sa v kasárni odbavil — bežal k železnici, VI, 7; O chvíľu na to, *len čo* sa obrátila, Sára rozplývala sa vľúdnosťou k deťom. Odl. haluz 134. Stanislav (uv. m.) upozorňuje, že aj *ako* môže mať význam *len čo*: ako mat prišua domof, išua gu hrncu. Važec; Damborský uvádza i spojku „jakmile“ (str. 211). V sklade našej reči jej niet.

7. **skôr ako (prv než)**. Označuje predčasnosť. Czambel pokladá iba *skôr ako* za správne pre slovenčinu (str. 201). Táto väzba býva i v korelácii: Páni bratia jedli, pili, kričali, verili sa, že sa *skôr* alebo *zrúti*, jako oni od svojej vlastnej krvi odstúpa, Rešt. 72;

8. **až, až keď, až kým**. Spojka *až* je eminentne známkou predčasnosti a) deja vety vedľajšej, na pr.: Až budem zdravý, potom sa diéta môže vrátiť. Odlom. haluz 152; b) alebo deja vety hlavnej: a radili sa, čo s chlapcom začať, až sa po dlhej rade uradili, poslať ho do Gemera do školy, Rešt. 29; robila mu nesnádky, až sa všetci rozosmiali, 30.

Väzby *až keď*, *až kým*, pravda, zdôrazňujú temporálnosť a modifikujú ju významove, ale nesmie sa ich užívanie prepínať, a to najmä, ak cítime, že *až* zastane celkom svoju úlohu: Až keď Martinovi klesla hlava, ... — vraví mu Jano. VI, 17; a podporoval ho verne a spravodlivo... — až kým nestretli prvý voz, Rešt. 87.

*

Vcelku, ako badať, stav a vývinová tendencia bohatej kategórie spojok časových ukazuje, že hoci nejde v nej väčšinou o podoby funkcie číro spojkovvej, niet tu okrem pravidelných kolísaní v užívaní, ktorým sa niektoré spojky zanedbávajú, alebo ojediniujú, pálčivejších problémov so stanoviska jazykovej utilitárnosti; no jednak treba, zdá sa, sústavnejšie upozorňovať na rozširovanie úzu spojky *kedy* na vrub formy *keď* v pozícii neopytovacej, lebo tento zjav by rozhodne neosožil čistote našej reči.

*Stále usiloval som sa v živote, aby reč moja, keď píšem, bola
naozaj slovenská...*

Jozef Škultéty.

NAŠA PREKLADOVÁ LITERATÚRA.

Životy slovanských apoštolov Cyrila a Metoda. Panonsko-moravské legendy. Z cirkevno-slovanského textu, prepísaného zo staroslovienskej pôvodiny, preložil dr. Ján Stanislav. Vydal L. Mazáč. Praha 1933. Strán 87 + IX. Cena 50 Kčs.

Naše obecnosť, ktoré sa zaujíma o národnú minulosť, uvítalo akiste srdečne vydanie spomenutej knihy. Prekladateľ vykonal záslužný čin, no jeho zásluha mohla byť ešte väčšia, keby bol naozaj vo všetkom zachoval „pádnosť a krásu kompozično-jazykovú originálu“, ako sám hovorí v Doslove (str. IV).

Prekladateľ mal teda podať verný smysel originálu v klasickej slovenčine. Tak by bol vyhovel svojmu predsavzatiu. Dbáť v slovenskom preklade na „krásu kompozično-jazykovú“ starého cirkevno-slovanského textu je ozaj ťažká vec, keďže v slovenskom tlmočení nemožno ju zachovať na príklad pri konštrukciách s datívom absolútnym, ktoré treba nahrádzať vedľajšími časovými vetami. Priam tak musíme postupovať pri väzbách participia minulého činného, ktoré sú veľmi časté v cirkevno-slovanských pamiatkach. Staré texty sú vzorné v užívaní participiálnych väzieb: vety s dejom súčasným kráčia participiom prítomným, vety s dejom nesúčasným participiom minulým, a to dôsledne. V slovenčine máme za staré participiá príchodník prítomný na *-úc* alebo *-iac* a príchodník minulý na *-vš*. Naši spisovatelia pridŕžajú sa zväčša len príchodníka prítomného a krátiavajú ním nielen vety s dejom súčasným, čo je celkom správne, ale aj vety s dejom nesúčasným, teda chybné. V tejto veci chyboval aj prekladateľ Životov, hoci od filologa načim požadovať, aby presne tlmočil pôvodinu.

Už Samo Czambel upozorňoval, že v osnovách pre ľud máme obchádzať vety, krátené príchodníkmi, a že ich máme opisovať vedľajšími časovými vetami a podobne. Táto rada mala sa uplatniť najmä pri preklade Životov, lež nestalo sa tak. Väčšinu väzieb, krátených v pôvodine participiom minulým, krátil prekladateľ príchodníkom prítomným. V nedlhých dvoch legendách je len 73 rázy príchodník prítomný namiesto príchodníka minulého, alebo vedľajšej časovej vety.

Uznávam, že príchodník minulý na *-vš*, keďže je v živej reči nezvyčajný, prieči sa nášmu jazykovému čutiu, ale spisovný jazyk ťažko sa zaobíde bez neho, najmä potrebuje ho tam, kde ide o presné

označenie časových vzťahov. Napokon priechodník minulý na *-vši* je rozhodne na mieste v archaizujúcom texte, teda mal sa uplatniť i v slovenskom preklade Životov slovanských apoštolov Cyrila a Metoda.

Pri presnom prekladaní treba zachovať jemné časové vzťahy, ktoré vyslovujeme vetami takejto konštrukcie:

1. Kosec, kosiac lúku, ostrí kosu.
2. Kosec, skosivši lúku, šiel si oddýchnuť.
3. Kosec, skosiac lúku, pôjde domov.

Vety 2. typu v živej reči sú neznáme, preto ich vyslovujeme nekrátene takto: Kosec, keď skosil lúku, šiel si oddýchnuť. Odpodúčam každému, kto nevie narábať s priechodníkom minulým alebo z estetických príčin nechce použiť tvarov na *-vši*, aby písal nekrátene. Za veľkú chybu treba pokladať krátenie viet 2. typu priechodníkom prítomným. — „Kosec, skosiac lúku, šiel si oddýchnuť“ je veta nedobre ustrojená. Kto chce správne po slovensky písať, má možnosť vyjadriť sa srozumiteľne a presne. Nemusí znásilňovať pravidlá slovenskej a slovanskej skladby.

Keďže som našiel v preklade Životov toľko nesprávnych priechodníkových väzieb, uvediem aspoň jednu na ukážku. V pôvodine čítame: *I uvěděv o něm Římsky papež, posla po n.* V slovenskom preklade je to takto: A dozvediac sa o ňom rímsky pápež, poslal po neho (str. 57), hoci pýta sa takýto preklad: *A keď sa dozvedel o ňom rímsky pápež, poslal poň*, alebo: *A dozvedevši sa o ňom rímsky pápež, poslal poň*. Keďže v pôvodine hneď za touto vetou nasleduje väzba s datívom absolútnym, dal by som prednosť v tomto prípade vete s priechodníkom minulým na *-vši*, lebo vetu s datívom absolútnym musíme prekladať vetou časovou a spojkám *a keď* v dvoch vetách za sebou treba sa vyhnúť z estetických príčin.

V preklade najdeme 11 ráz prídastie minulé za participiálnu väzbu pôvodiny, hoci mala byť alebo vedľajšia veta časová, alebo priechodník minulý. Na príklad: *Po semb že dobraja ta rodičelja szvěšavěša sę ne sčchodista sę, gověšta sebě* (str. 13) je preložené takto: Potom dobrí tí rodičia, ushovorivši sa, neschodili sa, ale uctievajúc sa..., hoci žiada sa preložiť vetu takto: *Potom dobrí tí rodičia ushovorili sa, že sa nebudú schodiť, ale...* atď.

Za staré participiálne väzby nemôžeme ľubovoľne užiť raz priechodníkov, raz prídastí, t. j. slovesných prídavných mien, lebo slovesnými prídavnými menami krátievame len vedľajšie vety prívlastkové, a nikdy nie vedľajšie vety časové, podmienkové, príčinné a prí-

pustkové. Posledné štyri druhy viet môžeme krátiť len priechodníkmi. Príklad najlepšie objasní vec.

Nekrátene:

Krátene:

- I. Chlapec, ktorý sa naučil, spieva. Naučivší sa chlapec spieva.
II. Chlapec, keď sa naučil, spieva. Chlapec, naučivší sa, spieva.

Rozdiel medzi vetami I. a II. typu je jasný, načím ho zachovávať i v presnom tlmočení cirkevnoslovanskej pôvodiny.

Kde-tu našiel som v preklade nefubozvučné skupiny: hoci boli i iné kríže (str. 19) miesto *hoci boli aj iné kríže*; aby som i iných (str. 55) miesto *aby som aj iných*; i otec i iní (str. 48) miesto *aj otec aj iní*; vzkriesivší i otec (str. 68) namiesto ... *aj otec*.

V druhom odseku na str. 12 namiesto „nechcejúci“ malo stáť *nechcejší* alebo *ktorý nechcel*, lebo v pôvodine tiež čítame *ne chotěvšb* a priam tak v latinskom texte je *neque voluit*. Smysel onej vety vyžaduje nami navrhnutý preklad.

Na str. 13 máme vedľajšiu vetu „ako má byť vychovávaný“, ale v pôvodine je to takto: *kako imatb byti ustrojenb*, čo veľmi dobre môžeme vystihnúť ruským *kak budet ustrojen*, ale nikdy nie tým, čo nachádzame v slovenskom preklade, hoci latinský má tiež „*quomodo educendus sit*“. Sám by som to povedal takto: *ako má byť vystrojený do života*. Tak to vyžaduje aj smysel textu, ktorý nasleduje v pôvodine.

Na str. 15 vo vete: „dal mi konča tvojich prestolov prebývajúcú múdrosť“ je nesprávne *dal* namiesto *daj*, veď v pôvodine je *daždě mi spštojp vaskrajb tvojichb přestolb přemqdrostb*, v latinskom znení da mihi quae est prope tuos thronos sapientiam.

Na str. 17 v slovenskom preklade je výraz „dajme mu ostrihať vlasy“, čím prekladateľ nijako nevystihol pôvodný výraz: *postrigšeb jě na popovbstvo*, keďže táto cirkevnoslovanská fráza značí *tonzurovať*, teda nie „ostrihať vlasy“, ako nepresne preložil J. Stanislav.

Vy podnožěja mojego něšte dostojni neznačí „Vy podnožia môjho nie ste dôstojní“ (str. 19), ako uvádza Stanislav, ale *Vy ... nie ste hodni*.

Čas dávnominulý *ježc sštvorišb bějachp* treba bolo preložiť do slovenčiny tiež časom dávnominulým *ktoré boli narobilu (učinili)*, a nie: ktoré učinili (str. 21). Veď aj v latinskom preklade je *fecerant*. Dávnominulý čas nie je mŕtvý ani v živej reči slovenskej, teda má svoje miesto aj v spisovnej reči, a to najmä tam, kde to presnosť žiada.

Nedobré je kľčovite sa pridŕžať cirkevnoslovanského poriadku slov v slovenskom preklade tam, kde je to na škodu správneho vet-

ného členenia, na príklad: ktoré učinili na rúhanie a vysmievanie krestanov všetkých v meste onom žijúcich (str. 21) namiesto *ktoré... na... vysmievanie všetkých krestanov, žijúcich v onom meste*.

Nepovedal by som „chorobnou slabosťou sa kolísajúc“ (str. 22) — vlajóšte sę — ale *chorobnou slabosťou sa klátiac*.

Je pravda, že pôvodina má *vš evangelbskyyich kónigachž*, ale my to môžeme preložiť *v evanjeliách* alebo *v evanjelistoch*, a nie doslovne „v evanjelských knihách“, ako to čítame na str. 23. A potom prečo je dlhé *y* v slove „evanjelských“! Keď v spisovnej reči máme *evanjelik, evanjelička, evanjelický*, nuž hláskoslovne malo by byť aj *evanjelskych*, nie „evanjelských“.

Celkom nezvyčajné sú výrazy „začal žiť a modlitbu činiť“ (str. 25) podľa originálu *načętž žiti i molitvę tvoriti* a podľa latinského *orationem facere*, bolo by stačilo *začal žiť a modliť sa*. Podobne nachodíme na str. 27 za pôvodné *molitvę dręžę* „modlitbu činiac“ namiesto správneho *modliac sa*, na str. 28 *molitvę tvoreštujem* je „modlitbu konal“ miesto *modlil sa*, na str. 45 je podobná chyba, i na str. 59 čítame „učinil modlitbu“ namiesto *modlil sa*. V dnešnej spisovnej reči slovenskej výrazy „modlitbu činiť, konať“ sú neznesiteľné; to mal mať na ume aj prekladateľ.

Vetu *i učitelbna slovesa přeložž ukroti jeho* Stanislav preložil takto: a poučné slová mu predložiac, ukrotil ho (str. 28). Nechcem opätovne zdôrazňovať, že prekladateľ nesprávne užil participia, ide mi o to, že v latinskom texte je *admonitoriis verbis translatis delenivit eum*, teda správne by bol: *a preloživši poučné slová, ukrotil ho*, alebo: *a keď preložil poučné slová, ukrotil ho*. Cyril musel prekladať slová Kozárom, lebo o nich je reč.

Pôvodina: *kaja jestž tvoja čbstv, da tę posadimž na svojemb činu*, čo u Stanislava (str. 30) podľa latinského textu je takto preložené: Aká je tvoja hodnosť, nech ťa posadíme podľa tvojho stupňa — *Qualis est tua dignitas, ut collochemus secundum tuam ordinem*. Za cirkevno-slovanské slovo *činž* v tejto súvislosti hodilo by sa nám slovo *rang*, ale „stupeň“ je nezvyčajné. Pravda, slovo „rang“ pre jeho cudzí pôvod nie je dnes obľúbené, nuž v takomto prípade mohla sa veta preložiť takto: Aká ti česť, aby sme ťa posadili podľa tvojej hodnosti?

Podobne za cirkevno-slovanské *blagoslovljenž* nesmieme položiť vždy naše *požehnaný*. Na str. 38 čítame „požehnaný Pán Boh Semov“ v pôvodine *blagoslovljenž gospođb bogž Simovž*. Hoci som nie teolog, jednako pamätám, že *Pán je blahoslavený* a takí sú všetci tí, čo sedia na pravici jeho. Teda na príklad Dávid sám je už *blahoslavený* a po-

žehnané je len jeho potomstvo, tak ako to čítame na predošlej strane: My sme od Sema požehnané semä, požehnaní otcom Noemom, vy však nie ste. — Csl. má za naše *požehnať* ešte *blagoděti*, ako to čítame v legende o Metodovi: *kazavъ blagoděti cěsarja i knězda*, čo náš preklad uvádza správne: požehnal (str. 86). — Na začiatku legendy o Metodovi *blaženajego otca našego* preložil nesprávne: „blahoslaveného otca“, malo tam byť *nebohého otca*, veď ešte podnes hovorí sa na Slovensku *už je blažený*, t. j. nebohý. Metod je dnes už i blahoslavený, ale vtedy nebol! — Začiatok legendy o Metodovi má v pôvodine *Blagoslovi otbъc*, čo Stanislav správne preložil *Požehnaj, otče!*

Nastr. 41 najdeme „radu činili“ za *světo dějachъ*, ale bolo by celkom dobre stačilo prosté *radili*. Výraz „radu činiť“ je priam taký chybný ako „modlitbu činiť“. — Na tej istej stránke „Ukáž teda“ zodpovedá pôvodnému *sъkaži ѣc*, hoci správne by malo byť *povedz teda*.

Za csl. *prěprěti-prěpriti-prěprěno*, keď ide o psychický pochod, nikdy by som nekládol naše „priečiť, prepriečiť-preprieči-prepriečený“, ale iba *škiepiť, přeškriepiť-přeškriepi-přeškriepeňy*. Teda nie: „Akže je ešte niekto protiviaci, nech príde a preprieči (nás), alebo bude prepriečený (str. 43), ale takto: *Akže sa ešte niekto protiví, nech príde a přeškriepi (nás), alebo my ho přeškrieptime*. Dal som náročky aktívum, lebo slovenčina nerada väzby s pasívom.

Csl. *povelčhomъ křstiti sę svojejъ voljeъ*... má prekladateľ takto: prikázali krstiť sa svojou vôľou (str. 44), hoci má byť: *dobrovoľne*.

Csl. *žazdę ne možaachъ trěpěti* v slovenskom preklade je takto: smädom nemohli vydržať (str. 44), ale my nato máme vžitý výraz *od smädu*.

„Počujúc to Filozof, nelenil trúdiť sa k nim“ (str. 45), malo byť: Keď to Filozof počul, nelenil ustávať sa k nim. Veď aj ruské „netrudites“ musíme preložiť *neustávajúte sa!* a nie „netrudíte sa“.

Poriadok slov mal ostať ako v pôvodine a v latinskom texte tam, kde to jasnosť požaduje, preto csl. *klanjavъše sę nebesi i zemlji*, jako bogu (adorabant coelum et terram ut deum) nie je „lebo sa klaňali ako bohu nebu a zemi“ (str. 45), ale len takto malo byť: *lebo sa klaňali nebu i zemi ako bohu*. — Nezdá sa mi ani poriadok slov vo vete „Keď sa radoval v Bohu Filozof...“ (str. 48) namiesto *Keď sa Filozof radoval v Bohu...*

Za csl. *i język jasnoъ bystъ gognivnyichъ* stačí povedať *a jazyk fufnávých* (alebo *brblavých*) *jasným sa stal* miesto „jazyk zajakavých“ (str. 50).

Namiesto „majúc na pomoci Arsenia biskupa“ (str. 58) malo byť *biskupa Arsenia*. Taká inverzia, akú užil prekladateľ, je v tomto prípade nepotrebná.

Za csl. *jako božbějō milostbōj sōdravi jesmz* nemávame „Božou milostou zdraví sme“, ako čítame v preklade na str. 72, ale *Z božej milosti zdraví sme*, veď v tomto prípade miesto inštrumentálu príčiny ujal sa predložkový genitív.

Zbytočná bola aktualizácia „v hlade a smāde mnohom“, keď tam mohlo byť *o hlade a smāde*, ako všetci hovoríme. Nič to, že originál má *vō alōkanbji i žēzdi množicejō*.

Na mieste prekladateľovom bol by som termíny pôvodiny nahradil terajšími termínami, tak na príklad: *knihy apoštolské, cirkevné zákony* miesto „apoštola, pravidlo zákona (str. 84) a pod.

Na str. 87 je slovo „mučedník“, ale na tejže strane a na str. 20 čítame len *učník*. Obidve podstatné mená sú rovnako utvorené, prečo ten rozdiel? A to vtedy, keď v pôvodine čítame *mpčeniķz*. U nás ľud hovorí *mučník*, tak je aj v Pravidlách slk. pravopisu. Prekladateľ bol povinný rešpektovať tieto okolnosti a nevnašať do spisovnej reči „mučedníka“ namiesto *mučeníka*.

Mnohé zátvorky narušajú plynulosť reči pri čítaní prekladu. Kniha sama mala byť skromnejšia a lacnejšia, aby si ju mohli zakúpiť i chudobnejšie vrstvy nášho národa, lebo 50 Kčs za brošovaný exemplár je trochu veľa.

V takom drahom diele nemala byť ani jedna tlačová chyba, ale v doslove (str. V) čítame Nertors m. Nestors.

Ináč prekladateľ fecit quid potuit a sme mu povďační.

Jožo Martinka:

NIEKOĽKO POZNÁMOK.

Rybezle-viničky. — Škandinávské slovo *ribs* znamená divo rastúce viničky. Z toho utvorili polatinčený tvar *ribes*. Tento názov skodifikoval K. Linné práve pred 200 rokmi (1735) v základnom diele *Systema naturae* a od tých čias nachodíme slovo *ribes* v knihách o rastlinách. Nemci majú slová *Ribis*, *Ribesl*. V slovenčine sa vyskytujú slová: rybezky, rybéz, rybétel, rybezle, rybéska, rybiska, rybizla, ribíz, ribizlie, ribizla a iné. Pravidlá slk. pravopisu uzákonili tvar *rybezle*.

Proti tomuto tvaru sa stavajú tieto námietky: slovo *rybezle* sa má písať s mäkkým *i* (*rib-*). Tvar s tvrdým *y* (*ryb-*) celkom zbytočne obťažuje slovenský pravopis, lebo sa foneticky neuplatňuje

a niet zaň iného dôvodu ako ten, že si čeština utvorila tvar (ten) *rybíz* s tvrdým *r*, keďže v češtine po *r* býva len *y* v domácich a zdomácnelých slovách. Nepísali ho ani novší slovenskí gramatikári (Czambel, Damborský, Steller) s tvrdým *i*. „Rybezle“ je taký cudzí tvar v slovenčine ako „viršle, pajšle“ atď.

Všetky cudzorodé mená viničiek sú utvorené alebo z polatinčeného slova *ribes*, alebo z pôvodného germánskeho kameňa *rib(i)s* a rozšírené sú na Slovensku oboje. Ani jeden tvar neprevláda. Keď nám ide o normu, tak si máme voliť tvar z pôvodného kmeňa germánskeho, nám známeho z priameho, živého styku. Tvar *ribes* nikde nežije, to je len knižné, latinské slovo, Nemožno mu zaistiť život ani v slovenčine v podobe „rybez“.

Kladie sa tu tá odborná požiadavka, aby sa i tvarove rozlišovala rastlina od plodu, pre ktorý sa pestuje, ako je i v nemčine *Ribis*, *Ribisel*. Tak by sme mali menovať rastlinu *ribíz* a jej plody *ribízky*. Prípustný by bol i tvar *ribízka* na označenie rastliny a *ribízky* na označenie plodov, lebo sa len množne vyskytujú. *Ribíz-kovica* je nápoj z ribíziok, *ribízkovina* je ribízkové drevo.

Kmeň *ribíz-* prevzaly aj iné slovanské jazyky, ktoré sa stýkaly s nemeckým územím (český, poľský, slovinský, srbochorvátsky), nakoľko neužívajú vlastného slova na označenie viničiek.

Okúň-okún. — Od vydania Pravidiel slk. pravopisu prichodí písať v prírodopisoch „okún“. Tento tvar je násilný, lebo slovo- tvorné prípony *-án*, *-úň*, *-oň*, *-eň* sú v slovenčine mäkké, v češtine znejú: *-án*, *-oun*, *-en*. Hovoríme a píšeme; Kriváň, hlucháň; strigoň, turoň; hrebeň, prsteň; Bohúň a podobne, už i preto má byť *okúň*. Hovoríme a píšeme okúňať, má byť teda okúň. I keby bolo to slovo utvorené z koreňa *ok-*, i tak by bolo *okúň*, ako je *okáň*. Poľsky je *okon*, rusky *okunb*, čo tiež svedčí o tom, že v slovenčine by malo byť mäkké *-ň*: *okúň*.

Papraď-kapraď. — Stan. Klíma a Stan. Trapl poslovenčili nezavrela po prevrate dva české rastlinopisy. Ponechali české mená niektorých rastlín aj v prekladoch. Z tých dvoch kníh sa rozšírila i „kapraď“. Menej sa tým získalo ako utratilo. Okrem češtiny vo všetkých slovanských jazykoch začína sa meno tej rastliny spoľhláskou *p-*. Slovenské tvary: papruť, *-ie*, *-ina*, paprúdzie, papruď, paproč, paprač, paprať, papraď ap. shodujú sa s inými slovanskými tvarmi. Tvar „kapraď“ je česká zvláštnosť. Keďže Pravidlá slk. pravopisu neustálili nijaký tvar, píšme *papradie*, ako ho uvádza P. Tvrdý (Slk. fraz. slovník², str. 403).

Ďateľ strakatý-strakapúd. — Vo viacerých prírodopisoch sa uvádza len meno „strakapúd“. Pravidlá slk. pravopisu uzákonnily tvar „strakopud“. V prírodopise nemá čo hľadať ani „strakapúd“, ani „strakopud“, lebo ten vták nepudí straky, lež napudí, naženie strachu strachošom dubaním stromov v horskej tichosti. Bežné slovo je *strachopúd*. Označuje bojazlivého človeka, ba i vtáka. Podobný výraz má i slovinčina, ruština a bulharčina.

Preliačina-preláklina. — Väčšie prievaliny a priehybiny, ktoré sa preláhajú až pod hladinu morskú, nazývajú novšie slovenské zemepisy „preláklinami“ podľa českého proláklina. V slovenčine sú bežné slová: preliačiť sa, preľachovať sa, preliačený, preliačina, a nie je bežný výraz „preláknuť sa, preláklina“, preto sa má upotrebovať v školskej knihe žiakom známy výraz *preliačina*. „Preláknuť, preľakať“ má v slovenčine iný význam.

*

Majáles. — Do neprirodzeného tvaroslovného vývinu sa vnučuje toto slovo v Košiciach. Tam píšú: „študentské majáles“, „tie majáles“ atď. Slovo *majáles* s významom „májovce, jarú slávnosť a zábava mládeže vo voľnej prírode“ je útvar z konca predošlého storočia, a to útvar slovenských latinákov. Maďari si utvorili „majális“ a Nemci to slovo nevychytili, zostali pri slove „Maifest“. Slovo sa vžilo v našich mestách a rozšírilo ako *(ten) majáles*. Nesprávna je teda profesorská oprava na „tie majáles“, lebo sa prieči slovenskej jazykovej vžitosti a jasným pravidlám tvaroslovným. Slovo *majáles* v uvedenom smysle nie je časťou latinského jazyka, lež slovenského.

Izba na vydaj. — Tento hungarizmus (szoba kiadó) sa rozmnožuje ako mucha rok čo rok tak cez leto. Iná jeho obmena je: pokoj vydávame, garsonka (izba) sa vydá a ešte inak.

Správne je: izba na prenájom, alebo: izba sa prenajme; izbu možno prenajať atď.

Priechod-príchod. — Tá miestnosť na košickom nádraží, ktorou sa prechodí od pokladnice na nástupište, má nadpis: „Príchod k vlakom“. Príchod znamená pohyb a priechod znamená miesto alebo miestnosť, cez ktorú sa pohyb koná. Nadpis na nádraží určuje tú miestnosť, ktorou sa má prechodiť k vlakom — možno i prichodiť i vychodiť — preto by bolo správne označenie: *priechod k vlakom*.

Správne je užité slovo príchod na tabuliach, visiacich na stenách priechodnej miestnosti, kde sa označuje odchod a *príchod vlakov*.

NAŠE PEJORATÍVA.

Kmeňoslovná náuka má dvojaký cieľ, ktorý vyplýva z povahy prípony, ako najmenlivejšej časti podoby, a to skúmať jej funkciu a význam. Prvú svoju úlohu zdoľáva pomerne ľahko, lebo je takmer matematicky presná a možno povedať, konkrétna. Prípona derivuje kmeň menný alebo slovesný a tvorí kategórie rečových častí, ktoré možno zadeliť do skupín podľa istej zákonitosti. No aj tu je ťažkosť, lebo ten istý sufix býva u foriem iba podobných alebo úplne odchylných celkov, a tak príponou sa sblížujú slová vôbec nesúvisiace. Práve tieto okolnosti spôsobujú na príklad, že hocijako sa hľadajú spoľahlivé kritériá pre rozdelenie kmeňoslovia, jednako neuspokojujú, lebo sú alebo primechanické alebo triedia podoby odchodné.

Ak i pri týchto ťažkostiach javí sa prvá polovica cieľa kmeňoslovnej náuky ako zapodievanie sa s hodnotami konkrétnymi, oveľa páľčivejšia je ťažkosť v tej časti, ktorá hovorí o význame podôb, lebo tu treba narábať so složkou neraz platnosti subjektívnej. Príponou charakterizovaný význam slova len zriedka býva jednotný; obyčajne máva rozličné odtienky alebo priam fázy skôr kontrastné. Pravda, nemožno túto amorfnosť tvrdiť o význame foriem vôbec, no vidno ju vo veľkej časti a stretáme sa so slovami, ktoré majú dva, ba i viac významov.

Tak prípona *-ík* nie je len deminutívna (nožík), na pr. hriešnik, ale i zdrobňovací jej zástož býva rozčesnutý na význam augmentatívny (To je chlapík), melioratívny (zlepšený, na pr. mesiačik) a pejoratívny (zhoršený, na pr. advokátik) ap.

Keď teda prichodí uvažovať o význame slova a najmä osobitne o jeho pejoratívnosti, nie je od veci upozorniť, že ani skupina našich slov zhoršeného významu nie je pevný celok, na ktorý platia absolútne a presné poznatky. Veď ich vylučuje sama povaha pejoratívnych sufixov, keďže sú často iného pôvodu a svoj význam dostávaly iba novšie; a tak tento sufix nie je produktívny iba jedným smerom, ale vytvára i slová iné. Pejoratívne slová patria do kategórie podôb, ktorých prípony sú nositeľom citového tónu a vzbudzujú vedľa základnej predstavy i dojem nepáčivosti. Ide pri nich teda o významovú fázu už uvedenej sémantickej menlivosti, ktorej dominantným prvkom je cit a označuje sa spoločným menom eufemizmus alebo opačne dysfemizmus. (Oberpfälcer, Jazykozpyt, str. 15.)

Zhoršovací sufix, zdá sa, hrá u týchto podôb dvojakú úlohu,

a to: alebo prenáša svoj citový tón na celé slovo, ktoré iba ním nadobúda pejoratívnosť (izba-izbisko, nos-nosál), alebo už základné slovo samo patrí k jazykovému fondu významu nedobrého a prípona ho len zosiluje. Túto vec treba si predstaviť tak, že pre tú istú osobu, vec alebo ich činnosť ap. sú rozličné synonymá, ktoré sú raz vyjadrovacie spôsoby slušnejšie a inokedy vulgárnejšie (na pr. ústa, papuľa, huba; spať, drichmať; jesť, papkať, žrať, hltáť ap.). V týchto prípadoch, ktoré predstavujú vlastne už stupnice akejsi melioratívnosti alebo pejoratívnosti, prípona býva skôr jej zosilovateľom ako ozajstným jej nositeľom, lebo predsa už základné slovo má význam zhoršený. Pravda, niekedy nemusí mať ani synonyma, ale obsahuje už zistený význam (hltáť — hltôň, ale chrápať — chrapúň ap.). Ak máme na zreteli terajšie bohatstvo našich pejoratívnych slov, môžeme ich roztriediť podľa prípon na štyri hlavné skupiny, ktoré sa kryjú s tvarmi významu a) zmenšeného, b) zveličeného, c) hypokoristického a d) majú tvary viac-menej vlastné.

a) Takmer každé deminutívum môžeme citove tak zafarbiť, že okrem pôvodného zástoja vystihuje ironiu, zľahčovanie, pohrdanie atď. a teda istý odtieň pejoratívnosti: dedko, fúzko, zatko, kravka, kíšasonka, chůďa, chůďatko, neviniatko, žída ap. Býva tak najmä, ak ide o význam prenesený na osoby: dobrý kvietok, hlúpy žabec atď.

No istá vec, že pri skúmaní tejto významovej zmeny badať u niektorých prípon väčší alebo menší sklon k potupnému značeniu, čo znamená, že úzus ustaľuje si sufixy deminutívne i v tomto smere, a tak zpomiedzi rozličných prípon zdrobňovacích najhojnejšie býva tu prípona *-ík*. Jej základné slovo je už často samo pejoratívne: bachráčik, čudáčik, maznáčik ap.

Či ide o číro deminutívny alebo eufemistický spôsob výslovy, podoba sama označuje iba zriedka a subjektívne; preto treba sa uchýliť k vete, lebo je presnejším ukazovateľom tejto stránky. Vo vete slovo s príponou *-ík* máva i prívlastok, ktorý len podporuje pejoratívnosť: a nesmilovali sa nad biednym žobráčikom. Dobšinský — Škultéty 204; Ono len tie košťalíky — zdvihlo 555. Ej, veď je to len taký biedny advokátik, úzus, ap.

Keby sme porovnali doklady pejoratív a melioratív našich zdrobnejších slov, došli by sme k výsledku, že prvých je oveľa menej; inými slovami: deminutíva majú väčší sklon označovať osoby a veci milé a páčivé ako naopak. Tento zjav je pochopiteľný, lebo čo je malé, žije v našej predstave ako čosi nežného a len zriedkavejšie

ako čosi nepatrného a chatrného. Odtiaľto pochodí, že deminutívne sufify bývajú aj u veľkých predmetov, ktoré sme si obľúbili. (Porov. Pleonazmus u našich deminutív, SR II, 18.)

b) Ak zdobnelé slová prikláňajú sa skôr k zlepšovaniu významu, augmentatíva sú nepochybne zasa vhodnejšie pre odtienky pejoratívne, lebo podľa Štúra: „slová tak zvelenie nje len veľkosť ale i neokresanosť, surovosť významávajú a tak v opovrživom zmysle sa berú“ (Nauka, str. 43). Augmentatíva vystihujú teda predmety neobvyklých, nadpriemerných, ba priamo abnormálnych rozmerov, i nečudo, že tieto extrémny nevyvolávajú u človeka len dojem veľkosti, ale i Štúrom uvedené potupné vlastnosti.

V skupine zväčšovacích prípon niet toľko možností ako u slov zdobnelých, lebo ich je menej. V gramatikách uvádzajú sa tieto sufify: *-áč, -ák (-iak), -áň, -ún* a pre stredný rod *-isko*. Z nich za ozaj zväčšovaciu možno uznať *-isko*, kým ostatné sú vlastne skôr pejoratíva s viac-menej silným potupným významom, ktorý sa dá od nich iba zriedka oddeliť; i často augmentatívny vôbec nevystihujú alebo len mátné (skupáň, chrapúň, podliak ap.), a preto ich zaradíme až k pejoratívam s tvarom viac-menej vlastným.

Prípona *-isko* má v sklade našej reči trojakú úlohu, tvorí denominatíva s významom miestnym (ihrisko, ohnisko, letovisko), označuje nástroj (porisko) a napokon je augmentatívna. V poslednej funkcii môže sa užívať i v potupnom smysle; na pr.: chlapisko, dievčisko, babisko, hubisko, mäsko, domisko, vojačisko ap. Len pejoratívny je asi význam v dokladoch, kde *-isko* je u foriem pôvodne deminutívnych: chlapec — chlapčisko, domec — domčisko ap. Okrem *-isko* prichodí v tejto kategorii aj prípona *-sko*: babsko, kravsko ap.

c) Ako pejoratívne sa môžu ďalej chápať i niektoré výrazy hypokoristické, najmä ak ich preniesieme z ľudovej reči do vyššieho prostredia, kde svojou funkciou nepatria a vynímajú sa ako cudzie. Na dôkaz ich potupného významu uveďme na pr. mená obecné s príznačným *o* slov domáckych, ako: cmuľo, fuľo, hebedo, jašo, šalo, mumo, geľo, škero, škuľo, chmuľo, kreho atď., a podobne i niektoré krstné mená hypokoristické, ktoré sú významového charakteru nevážneho alebo pridrsného: Hana, Mara, Katrena, Mariena, Kubo, Mišo, Geľo ap.

d) Za viac-menej pejoratívne treba pokladať podoby s príponami *-oň, -áň (-aňa), -ún (-úň), -ák, -áč (-ač), -úch, -och, -úz, -áš, -oš, -os, -úr, -ál, -da, -nd, -aj* ap.

Prípona **-oň** (z **-onĭo* > *onĭe* > *onb*): corgoň, hlvoň, chrchloň, mrvoň, škuloň, blvoň, odroň, buroň, brbloň, bruchoň ap.

Prípony **-aň**, **-aňa** (z **-anĭo* > *anĭe* > *anb*). Porov. srbské augment. Turkešanja k Turčin (Vondrák I, 548): hlaváň, hlucháň, krcháň, smrkáň, bambáň, stuchláň, sucháň, bachráň ap. Ženského rodu: hla-vaňa, hluchaňa, čaptaňa, galbaňa, hlupaňa, smrkaňa, škulaňa ap.

Potupný je i význam niektorých deverbatív so sufixom **-an** (z **-ano*): trhan, šklban ap.

Prípona **-ún** (**-úň** z **-uno* > *unb* alebo **-unĭo* > *unb*). V našej spisovnej reči dáva sa prednosť prípone **-ún**, hoci výslovnosť neraz pýta **-úň**, ktoré skrslo alebo analogiou podľa už uvedených prípon na **-ň**, alebo podľa množného čísla slov s príponou **-ún**. Ba vari práve mäkkosť spoluhlásky ako aj u mnohých pejoratív označuje potupný význam slova: kriklún, mrmľún, chrapún, Čechún ap. (Porov. č. *zrzoun* a r. *augm. okúň*. (Vondrák I, 551.)

Prípony **-ák** (z **-ako* > *akb*), **-áč**, **-ač** (z **-akĭo* > *akb*). Vyslovujú nositeľa vlastnosti, no často s pejoratívnym odtieňom; **-ák**: hlupák, darebák, ciemák, drdlák, frňiak, mumák, pľuhák, farbák, brblák ap. (Zaujímavý je vývin slova čudák; čudo pôvodne div, zázrak, a čudák teraz nie človek zázračný, ale úchylný a nenormálnych spôsobov.)

Pôvodná prípona **-akĭo* má dva výsledky s rozdielom v kvan-
tite **-áč**, **-ač**: chrchláč, bachráč, ale: žobrač, hľvač, bedač, brbláč
ap. i s kolektívnym významom.

Prípona **-úch** (z **-ucho*, *-jucho* > *uchb*, na pr. kožuch). S po-
tupným značením: dedúch, kratúch, smradúch, bambúch. (Porov. č.
padouch, r. svinjuch. Vondrák I, 638.)

Prípona **-och** (z **-ocho* > *ochb*): bzdoch, smradoch, divoch,
slaboch, leňoch ap.

Prípona **-úz** (**-ús**). Tomuto zriedkavému sufixu zodpovedá české
-ous (morous, frňous, slivous ap.), na pr. frňúzy. Podľa Zubatého
treba v ňom vidieť slovo *osz* alebo *vosz*, ktoré stratilo svoj pôvodný
význam, a to podobne ako fr. *-ment* alebo nem. *-heit*. (Vondrák I,
637—638 a Zubatý, Sborník fil. II, 87 a n.)

Prípona **-as** (z **-aso* > *asb*): bibas, mamlas, trkvas, kefas ap.

Prípona **-áš**. Je vraj prevzatá z maďarčiny (óriás, pajtás), na
pr.: velikáš (srb. velikaš), argaláš, birdáš ap.

Prípona **-oš** (z *-ošb*). V slovenčine veľmi častá: cmuloš, cumľoš,
čaptoš, drdloš, frfoš, gamboš, hološ, chrchľoš, jedoš, kakoš, pľuhoš,
babroš, krivoš, mrmľoš, hrivoš, hraboš ap.

Prípona **-úr** (z **-uro*, pôv. csl. koturb). V srbštine ženský sufix *-ura* tvorí augmentatíva (glavura). V slovenčine *-úr* máva značenie pejoratívne: Nemčúr, fičúr, dedúr ap.

Prípona **-ál** (z *-alo* > *alə*). Označuje augmentatívnu i pejoratívnu zároveň. Slovo okále neznamená teda len veľké oči, ale i škaredé. Sufixálne *-l* býva i mäkký: nosál (nosáľ), nochál, okále ap.

Prípona **-uľa**: repetuľa, židuľa, krivuľa ap. (Porov. české ště-kule). No i bez pejoratívnosti: hvezduľa, devuľa ap.

Prípony **-da**, **-nda**. Patria skôr k pejoratívam hypokoristickým. V češtine je domácky ich charakter zreteľný (Tonda, strejda), v slovenčine bývajú tieto prípony len u slov ženského rodu a vždy potupného významu: chajda, chamajda, lojda, drnda, frnda, taranda, treperenda ap. Vznik sufixu *-nda* vysvetľuje sa pre češtinu od slov s korenným *n* (Anna — Anda), odkiaľ prešiel analogicky aj k podobám bez korenného *n*.

Prípona **-aj**. Jej pôvod je asi u imperatív, ktoré časom nadobudli funkciu podstatného mena a rozšírili svoju koncovku i tam, kde by sme ju nečakali: gabaj, kakaj, trepaj, bumbaj, ale i u podob denominatívnych: blavaj, chumaj ap.

Pre pejoratívne sufixy charakteristický je sklon k mäkkosti. Keďže slová potupného významu sú z veľkej časti neliterárne a užívajú sa ako domácke, pri ich tvorení býva tiež palatálnosť. Vôbec zdá sa, že mäkké spoluhlásky žijú v ľudovom podvedomí ako príznak nevážnej výslovy, a preto sú také časté v kategóriách podob, ktoré zľahčujú osobu alebo vec svojim významom. Preto naše pejoratíva majú prípony, kde len možno, s mäkkým konsonantom (*-oň*, *-áň*, *-áš*, *-oš*, *-áč*, *-uľa* ap.) a tiež sufixy, ktorých etymologický výklad pýta spoluhlásku nepalatálnu, javia kolísanie (*-ín*, *-iň*, *-ák*, *-áč*, *-ál*, *-áľ* atď.).

Podobný jav badať i u hypokoristických slov potupného významu, a to u spoluhlásky, ktorá predchádza domáckemu *-o*: býva tak najmä u spoluhlásky *l*, ktorá nielen v skupine týchto tvarov, ale vôbec je menlivá so stránky mäkkosti alebo tvrdosti: cmuľo, fuľo, geľo, chmuľo atď. (Porov. doklady ako tabuľa—tabuľa alebo osobitosť plyných hlások *l*, *r* vo vzore duh: na tanieri ap.)

*

Istá vec, tvorenie pejoratív takmer výlučným spôsobom sufixálnym nie je jediná možnosť ako vysloviť negatívny úsudok už podobou. Pravda, reč si tu pomáha zriedkavými, no jednako účinnými zmenami normálneho tvaru; vlastne v niektorých prípadoch iba nie-

ktorej jeho hlásky. Konkrétne, povedzme, že niekto sa volá Viktor. Ak znelé *v* nahradíme neznelým *f*, meno vyznieva posmešne. Na pr. veta: „Čo robí náš Viktor?“ neobsahuje zľahčovanie osoby, ktorá sa volá Viktor. No ak povieme: „Čo robí náš Fiktor?“ každý hneď pocíti, že ide o človeka, ktorého si neveľmi ctíme.

Alebo iný spôsob, kde dosiahneme pejoratívnosť zmenou samohlásky. Meno Ráchel (Ráchela) už, pravda, samo nie je významávajúce v bežnom chápaní; a čo ešte ak sa vypovie miesto Ráchela Rúchela? Posmešnosť touto zámenou sa ešte stupňuje. Iný príklad: Slovo víťaz je bez najmenšieho potupného významu. Ale o víťazovi hovoríme vždy, keď o víťazstve nemôže byť ani reči.

Inú možnosť pejoratívnosti získavame, ako sme už poznamenali, prenesením slova s veci na osobu (často počuť: To je vták! Ty kopyto! Ty pazúr! ap.) alebo schválnym uvádzaním epiteta, titulu, alebo vôbec prenesením slova do rečovej oblasti, kde vôbec nepatrí. Skrísa takto ironia a posmešnosť. Predstavme si na pr. zprávu zo súdnej siene, v ktorej autor obžalovaného zľahčuje slovom pán (A pán Matúška dostal tri mesiace nepodmienečne . . .). Bolo by iste ešte veľa spôsobov, ako možno zafarbiť význam slova potupne. Nech tu postačí týchto niekoľko možností ako dôkaz, že nielen špeciálnym tvarom pejoratívnym, ale aj zmenami hláskovými a inými prostriedkami výrazovými reč narába, a teda číro kmeňoslovný zreteľ je pre túto kategóriu príružky. Nesmie sa zabúdať, že pejoratívny význam slova alebo vety je zjav dysfemistický, pri ktorom spôsob vyjadrenia, tón hlasu, gesto a iné negramatické prvky môžu sa tak uplatniť, že naoko apejoratívna výslova skrýva odtieň vlastností, ktoré jednako shrňujú sa pod spoločný pochop slov značenia zhoršeného.

Stanislav Mečiar:

PREŽITÁ REČ U VAJANSKÉHO, KUKUČINA A HRONSKÉHO.

V románovej próze základným výrazovým spôsobom je reč priama a nepriama. Ich striedavým tokom a obmenami dosahuje autor životosť slohu a plastické vyjadrenie a ich štylistickým sorskupovaním vytvára umelecké hodnoty reči. Ba tvorí nové korešpondencie slov, sverujúč vnútorné tajomstvo duše ich vetným tlmočníkom a vyvolávajúč ich subtilným premiestovaním zodpovedný dôraz. A tak kult slova i vnútorná náplň citová a obsahová, sila predstavivosti a ostatné tvo-

rive pohnútky rozvíjajú aj techniku vyjadrovania a podľa svojich schopností tvorcovia krásnej prózy dochádzajú k rozličným výrazovým zvláštnostiam a bohatstvám a vedecké školy vždy novými metódami musia ozrejmovvať v umeleckých formách zatažené bohatstvá ľudskej reči. Sú ony v inakšej platnosti a účinnosti v próze i v poezii.

V románoch okrem priamej a nepriamej reči nachodíme i takzvanú „prežitú reč“ a na týchto troch vyjadrovacích spôsoboch zakladá sa konštrukcia románu. Ale kým reč priama a nepriama je nevyhnutelným prostriedkom v krásnej próze vôbec, prežitá reč zjavuje sa len v dielach umelecky dokonalých a podľa jej umiestenia a uplatnenia možno posudzovať úroveň prózy a najmä románovej stylistickej skladby. Prežitú reč nenachodíme vo výpravnej próze, v epickom popisovaní udalostí vonkajších, prežitá reč je nositeľkou vnútorného dramatického obsahu, dušespytnou složkou reči. Na jej vetách spočívajú udalosti vnútorného prelomu, rozuzlenia, určuje vývin románového deja a najmä psychologický zámer a vysvetlenie udalostí, plynúcich z duchovného prežitia osôb románu. Prežitá reč vystihuje chvíľu vyjasnenia prv neznámych úkazov, chvíľ očisty a zmeny doterajšieho životného náhľadu, etapu citovej a myšlienkovovej kryštalizácie. „Prežitá reč“ nie je teda gramatickým prvkom, ale číro kompozičným. Priam tak termíny „priama reč“ a „nepriama reč“ užívame v tomto článku nie s významom, čo majú v gramatike, ale v smysle technickokompozičnom.

Nestihneme na tomto mieste podať vyčerpávajúci rozbor niektorého slovenského románopisca, podáme aspoň ukážky prežitej reči v troch slovenských románoch: v *Suchej ratoleste*, v *Dom v stráni* a v *Jozefovi Makovi*. Podrobný rozbor bude môcť monograficky dokázať úroveň slovenskej románovej tvorby, my tu iba poukážeme na to, čo je prežitá reč a aký má zástoj v románových skladbách. Vybrali sme tri romány v časovom rozmedzí 50 rokov (*Suchá ratolesť* r. 1884, *Dom v stráni* 1903—1904, *Jozef Mak* 1933), aby sme, hoci letmo, označili vývinový smer výrazových prostriedkov slovenskej románovej tvorby, pravda, len pod zorným uhlom „prežitej reči“.

Vajanského *Suchá ratolesť* v slovenskej románovej tvorbe umelecky prevýšila vtedajšiu slovenskú prózu, znamená vrchol v 19. storočí a je to prvý slovenský román, kde v slovenskej próze nachodíme časti, napísané v prežitej reči. *Kukučínov Dom v stráni* v hodnote prežitej reči prevyšuje *Suchú ratolesť* a *Hronského Jozef Mak* predstavuje prežitú reč s toľkou virtuozitou a pestrosťou, že vyniká v tom nad Vajanského a *Kukučina*.

V Suchej ratolesti prežítá reč vystihuje ako skvelý príklad práve spomínanú vnútornú premenu, prelom deja, duchovný prevrat a uvedenie vývinu na celkom novú nečakanú cestu. V hrdinovi románu, v Stanislavovi Rudopoľskom scéna s Rybáryčkou na zrúcaninách hradu nad priepasťou prebudí dosiaľ neznáme pocity a vlnenia, ktoré celý jeho životný náhľad menia. V románe i symetricky padá tento prelom na polovičku, rozdeľujúc skladbu na dva vývinove celkom organické celky. A prelom tento vystihuje takáto prežítá reč:

„Od príchodu svojho v rodné kraje považoval sa za človeka úplne rozvinutého, ustáleného, ktorý znal všetky struny svojho srdca, svoju silu i malomocnosť, prednosti i hriechy. Tvorivú umeleckú snahu zanechal s resignáciou, na osobné šťastie neveril; veď všetko okúsil, za čím baží pôžitok, a našiel iba sklamanie a unavenie. *Ale teraz razom potrasená bola viera v zakončenosť jeho rozvinutia: ajhľa, malomestská dáma vylúdila z neho prúd tvorivý, uvrhla ho zase do umeleckých pokusov, vzbudila v ňom nevedome samodôveru a vieru v umelecké povolanie; biedny učiteľ vštepoval mu zas vieru v možnosť čertvy, sebazaprenia, práce za blaho iných; on svojou osobnosťou viedol ho taktiež nevedome, ako krásna tvár Márie, vďačil si „národ“, ktorý mu bol dosiaľ cudzí; a tu, táto démonická, silou a krásou fosforeskujúca žena dotkla sa, akoby útokom, novej srdcovej struny, o ktorej nevedel.* Nová struna počala zvučať prepodivným, nikdy nepočutým akkordom, práve vtedy, keď zanevrel s pohľadom „ošúchaných vnadidiel“ na Adelu. Lenže Adela siahla strunistou rúčkou naňho povedome. To hádzalo ľahký tieň na jeho nahorklú, skeptickú dušu. Ale struna zvučala, čo ako usiloval sa zahlušiť ju podozrením; čudný, nevidaný, silou kypiaci, fascinujúci zjav krásavice volal: poď, tu pôžitok, tu sladkosť, akej si nikdy nepocítil! *Niečo celkom nového odkrylo sa razom pred jeho dušou, tak ako nový mu bol výhľad s hradného obloka. Jemu zdalo sa, že vyšiel z kúpeľa osviežujúceho, z ohňa očisťujúceho.*“ (Str. 190—191, vyd. z r. 1909.)

Účinok a skutočná hodnota vnútorného prelomu dokazuje sa hneď, keď Rudopoľský zahriakne Svatnayho, čo sa prv neopovážil, a od tohoto prežitia prebúdz sa v ňom obránca tých, o ktorých prv nestál, ba opovrhoval nimi a podceňoval ich. Touto partiou „prežitej reči“ uvedomil si hrdina Suchej ratolesti podvedomý svoj postupný prevrat, vplyvy, ktoré ho vnútorne prepracovávaly. Vajanský touto prežitou rečou akoby demarkačnou čiarou naznačil prebudenie sa Rudopoľského z ľahostajnosti oproti veciam slovenskej pospolitosti a preto je to nie obyčajná nepriama reč, preto sa táto časť reči

odlišuje od ostatnej ako svojou funkciou i náplňou celkom odlišný výrazový prostriedok.

V Dome v stráni nachodíme prežitú reč v prvej časti románu v duchovnom nepokoji Nikovej matky šory Anzuly, keď jej syn oznámil, že sa mieni zasnúbiť s ťažáčkou Katicou:

„Tej noci po rozhovore so synom, nezažmúрила oka. Prehadzuje sa sem a tam, bez odpočinutia, rozmyšľala nad sebou, nad synom, nad budúcnosťou a minulosťou. Jeho odvrátiť od úmyslu, prekazil mu plány, roztrhať predsavzatia? Vie ona dobre, že je to práca daromná, bez výhľadu..

Načo sa teda protivil, načo rozhorčovať jeho i seba? Začínať zápas, keď vieš napred, že musíš podľahnúť: prerušiť i to, čo si mala do dneška — lásku svojho dieťaťa. Nie, daromná vec, tu sa načíť pokoriť osudu, skloniť šiju, čakať, čo Boh dá...

Slzy ju zaliali, keď sa našla v takom položení: ona naučená o všetko pečovať napred, pripravovať synovi budúcnosť bezstarostnú, skvelú. Vybrala mu pred rokmi dievča, milé, krotké — z dobrej rodiny. Doricu Zorkovićovú. Drží ju v ústave, tom istom, kde sa ona odchovala, pod záštitou pobožných mníšok. *Tešila sa od rokov, ako mu ju predvedie, peknú, sviežu, a položiť jej ruku do ruky jeho a voviesť do svojho domu...*

Čo ostalo z tých pekných snov a plánov? Zdrapy, pavučina, trpkosť, sklamanie. Jej predvídavú činnosť, ustávanie rozrušil jediný okamih, smietol, sľahá víchor, keď rozpráši plevu.“ (I, str. 157—158, vyd. z r. 1912.)

Od tohto prežitia začína sa pre ňu celkom nový život, prevrátenie doterajšieho. Musí sa zriekať všetkého, čo si bola vysnila a postavila ako plán svojej staroby a synovej budúcnosti. Tento vnútorný otras nesie ju do celkom nových pomerov, núti ju zvykať si na nevestu, ktorá ruší poriadok spoločenského súžitia a núti zabúdať na radosť, ktorú si predstavovala v rodine so šorom Ilijom, po boku vyvolenej Dorice.

Príklad na prežitú reč je aj v poznaní Katice, ktorá príde na návštevu k šore Anzule a tam spozná, že Niko si zamiloval druhú a ju zanechal:

„Nemá s nimi nič spoločného, ani jedna nitka ju neviaže k nim. Áno, pod Grabovikom, keď bola s ním sama, ešte-ešte: boly chvíľky, kde si mývala, že je ona jeho a on že patrí jej. Vtedy, keď mesiac lial na nich svoje krotké svetlo, keď sa hviezdy trblietaly nad hla-

vami a on opakoval ohnive, vričie svoje služby. Ano, vtedy mala ufanie, že bude jeho, že ju bude nosiť na rukách. I keď bola tu ostatný raz, keď stála na terase pri ňom a jeho materi, keď sa predstavila dolu svojim budúcim poddaným. Ó, vtedy bolo jej cele ináč, pod mohutnou klenbou neba, kde sme si všetci rovnakí... Ale tu v tejto parádnej svetlici, za týmto stolom, s nádherným náčinným a lahôdkami, v tomto intímnom kruhu priateľskom: oj, tu nemá ona čo hľadať, pri všetkej ich vľúdnosti a povzbudzovanej a blahosklonnom usmievaní. I on je ako druhý, cudzí, chladný. Ani nepozrel na ňu pohľadom, z ktorého jej kynulo prvej toľko lásky a oddanosti. Nevídi pri ňom žiaru lásky, ale skôr záhať rozpakov a za nimi stud a hanbu.“ (II, str. 154—155.)

Od tohoto prežitia nastáva vnútorné očisťovanie, vyjasňovanie toho, čo sa v jej srdci uložilo od času, keď zrušila slovo, dané Paškovi a uverila Nikovým vyznaniám. Začína sa premena, ktorej dôsledkom bude sblíženie sa s Paškom, teda akési morálne obrodenie.

Otras prežije aj Katicina matka Jera, keď sa dozvie o Nikovej zrade a partia „prežitej reči“ ničí jej životný plán, pokoruje pýchu a zahanbuje hrdosť:

„Tedy tak! Oj, teraz už chápe, rozumie. Ju i jej dievku zahrúžilo veľké nešťastie, potkalo ju znevrady, keď si už mívala, že dosiahla štít všetkých nádejí... Oj, rozumie ona, odkiaľ ten žiaľ a to zúfanie! Ved' i jej materinské srdce ako by bol rozdrapil na dvoje a zdrahy hodil pod nohy a depčil a gniavil. Nesmierne nešťastie, z ktorého sa nezotaví ani dievka, ani ona nikdy. Nieto tu ani nápravy, ani ufania-večný bôľ, žiaľ, zúfanie...“ (II, str. 167.)

Prežitou rečou dokonáva sa aj prerod Nikov, uvedomenie si pochybeného kroku a vnútorne utrpenie:

„Kási mocná ruka chopila ho v tyle, stlačila k čiernej zemi, dust ho a dlávi. Kde preskočí on priepasť, ktorá je medzi ňou a medzi ním, kde je sila a odvaha? On je predseda len slabý červík, bez smelosť, obťažkaný bremenom starých predsudkov a k tomu s rozkalaným srdcom, zraneným, skrvaveným. A že ju on oblaží? Hľa, aké bude to oblaženie! Že ju pozdvihne, ju, ktorá sedí pri ňom schúlená, nešťastná, žľajúca, aby sa zem otvorila pred ňou a pohltila ju... Nemožno — jej chybujú krídla povzniesť sa, a on

nemá síly ju podvihnúť. Ona padá a svojím pádom strhla i jeho do práchu..." (II, str. 155—156.)

U Kukučina partie prežitej reči sú rozdelené kompozične veľmi dômyselne. V prvom diele sklamanie matky Nikovej a nútená zmena životného plánu, ale radosť Nikova, Katicina, Jerina. V druhom diele príchod Doricin, Nikova láska k nej a z toho vyplývajúca zmena-sklamanie Katicino, Jerino a morálna lekcia Nikova. Toto sú dramatické udalosti týchto osôb románu, vystihnuté prežitou rečou.

Kukučin psychologické sledovanie a rozuzľovanie udalostí vyjadruje prežitou rečou v nebývalej kráse a hĺbke, ako to pred ním nenachodíme ani u Vajanského, ktorý v umeleckej štylizácii mal inakšie prostriedky a inakšie rozuzľoval svoje romány ako Kukučin. Kukučin svojím psychologickým spytovaním hrdinov a udalostí vyniká nad Vajanského, lebo Vajanský zväčša predstavoval a riešil nejakú ideovú sféru, problém, intelektuálne zvládany.

V psychologickom realizme na ďalší stupeň postúpil Hronský svojím románom Jozef Mak. S rečovej stránky znamená veľký básnický čin. V románe charakteristicky v najvýraznejších prvkoch prejavili sa najnovšie složky psychologického realizmu, ktorý u Hronského miestami vrcholí v symbolike. Pri pozornejšom čítaní rozlíšime bohatú invenciu výrazových prostriedkov, hudobnú krásu a lahodnosť. Popri obyčajnej vyslovenej priamej a nepriamej reči je tu priama a nepriama reč zatajená a či vtajená do odlišnej vetnej štruktúry, že akcent celých kapitol na šírke románu je akoby symetricky rozložený a krása jeho reči nielen sugestívne preniká, ale tvorivo zasahuje a čerpá z najsubtilnejších prameňov a nuansí slovných.

Prežitá reč v tomto súvetí je porozsýpaná ako perly vedľa diamentov. Rozdiel medzi koncepciou a rečou románov Vajanského i Kukučina v porovnaní s románom Hronského spočíva v syntetickom nacielení a psychologickom dôkaze celej skladby Hronského. Román Vajanského rieši podľa spôsobu klasického románu dej presne postavený, konštruovaný, dôsledne analyzovaný. Analyzuje svojich hrdinov a vedie ich skutkami ústrednú ideovú niť. I Kukučin najmä v Dome v stráni pridržiava sa takejto stavby románu a dôsledne rieši dilemy svojich románových osôb, kde každá má svoju funkciu, svoj výstup, svoju úlohu ako na javisku. Preto aj prežitá reč u Vajanského i Kukučina vyjadruje duchovné rozpoloženie, prelomy a krízy len hrdinov románu, ich múdrosť s platnosťou pre ich vlastné problémy, položenie a prostredie.

Oproti tomu v Hronského štruktúre Jozefa Maka prežitá reč

je takým súvetím, ktorým sa vyslovuje pravda a múdrosť zobjektivizovaná a vyslovená z predchádzajúceho deja, ktorý sa do podrobností nevylišuje, označujú sa iba jeho syntetické črty. V prežitej reči Jozefa Maka utajené sú zlaté zrnká filozofie v románe predvážaných osôb a udalostí s platnosťou absolútnou, životná múdrosť a údel človeka-miliona, teda symbolika prežitej reči je nositeľkou symbolu utajenej sily, ktorú román celou skladbou vyjadruje.

Preto aj stavba románu je určená náznakovitými čiertažami i osoby sú v svojich črtách skôr predstaviteľmi ústrednej idey utajenej sily a problematiky života ako odpozorovaníni vzormi skutočného sveta. Teda aj tu je ideový základ, a jednako aký rozdiel s každej stránky u Vajanského, Kukučina a Hronského.

I prežitá reč snuje sa kapitolami rýchleho spádu celého románu, lyrickým vanom preniknutého. Rozhodená je v súvetiach po celom rozsahu, lebo román je nabitý dramaticnosťou, ktorá sa dynamicky uvoľňuje a tým aj vymkyna prísnej logike románovej štruktúry staršieho typu.

Už pri narodení Jozefa Maka tragiku jeho matky vystihuje prežitá reč:

„A ženy okolo materi boli ospalé, ani toľko nepovedaly, či je prišlé dieťa hodné alebo slabé, hoci sa toľko i v najhorších prípadoch povie. *No i ľudskí ľudia sú završ neľudskí a že im Makova mater v tú chvíľu odpúšťala, bolo preto, lebo nevedela, že je chvíľa veľkej borby, keď je nie noc, ani ráno, iba čas najtuhšieho a najsladšieho spánku, keď umdieva i sila, i dobrota, i hriech, i rozkoš.*“ (Jozef Mak, 1933, str. 6.)

Príklad krásnej prežitej reči poskytuje vnútorné dotknutie sa osudu, keď pri smrteľnom pôrode Jozef Mak stojí nad posteľou svojej ženy:

„*Nikto sa nepoteší, keď ho pristihnú v slabej chvíli, nikto nemá rád, keď ho pristihnú vo chvíli, keď je ničím iným na svete, iba človekom. Keď je nie ani biedny, ani boháč, ani Jozef, ani Mak. Keď spadne s človeka robota i šaty, i všetko, čo osud na človeka nalepil.*“ (Str. 359—360.)

A vari najkrajšie znej nad mŕtvolou Makovej ženy, keď Mak na inovati videl takúto reč:

„— Nehnevaj sa na mňa, Jožko, veď ja za to nič nemôžem. *Keby som len trochu bola tušila, keby som skôr bola tušila, že ma budeš raz i návidieť, veď by som sa nebola oslabla do truhly.*

Bola by som sa držala života tak húževnate, tak tvrdo, ako plesň na kameni. Nič by ma nebolo zožralo... Keby som trochu skôr... Veď mi už aj srdce začalo biť, a ja ani sama neviem, prečo a ako prestalo. Veď by som ja i plakala, keby som mohla, nuž odpusť mi Jožko, a staraj sa o deti. Ver mi, hockedy by som sa rozbehla z neba za vami, mne by nebolo ťažko za vás hocičo opúšťať, ale..."
(Str. 364.)

Táto časť shrňuje, celý obsah prežitia a utrpenia, vypísaného v celom románe, celé utrpenie Makovej July, jej biedny život, ktorému iba nad truhlou našiel Mak krásne slová pochopenia a vďačnosti.

*

Doklady prežitej reči v slovenskej románovej tvorbe označujú vývin a prehĺbovanie našej slovesnej tvorby. U Kalinčiaka niet dokladov na prežitú reč, pozná len priamu a nepriamu výpravnú reč. U Vajanského pristupuje ako výrazový spôsob pre analyzovanie vnútorného prerodu jednotlivého hrdinu, u Kukučina analyzuje rozpory a krízy celej rodiny a u Hronského prichodí ako syntetický výraz všelidského, mravného a sociálneho údelu v zobrazení prostého človeka-miliona. Tým teda u Kukučina je viac prežitej reči a u Hronského pomer funkcie priamej, nepriamej a prežitej reči sa strieda, vyrovnáva a tým prehodnocuje výrazovú techniku románu.

Románový materiál rastie takto v slovenskej literatúre za ostatných 50 rokov v línii stúpajúcej s každej stránky a tvorí stále dokonalejší umelecký tvar.*

Ján Mihál:

ZO ŠKOLSKÝCH UČEBNÍČ.

Keď dostane škola dajakú učebnicu na ukážku alebo ako čestný exemplár, nemôžem si ju neprezrieť. I nedávno dostali sme naraz až tri prírodopisné učebnice. Dve od Komenia pre II. triedu meštianskych škôl a jednu od Štátneho nakladateľstva v Bratislave pre I. triedu tých istých škôl. Prezrel som ich pozorne a zistil som, že ešte stále nachodíme v školských učebniciach také jazykové chyby, ktoré by v nich už nemaly byť. Posudzujem veci bez ohľadu na to, kto je nakladateľom alebo autorom kníh. Nemôžem zato, že učebnice Komenia sú lepšie poslovenčené ako učebnice, vydané

* Teoretická literatúra: E. Lorck, Die „erlebte Rede“, eine sprachliche Untersuchung. O. Walzel, Das Wortkunstwerk.

Štátnym nakladateľstvom. Uvediem aspoň niekoľko ukážok. V učebnici pre I. triedu čítame „blatúch“, hoci Pravidlá slk. pravopisu neuvádzajú toto neslovenské slovo, ale môžeme v nich najst *záružlie* (str. 343). Poslovenčovateľ spomenutej učebnice nemal vôbec práva vnášať cudzie slovo „blatúch“ do školskej slovenčiny. V učebnici pre II. triedu je správne *záružlie*. V učebnici pre I. tr. čítame „modrín alebo červený smrek“, čo v II (= učebnice Komenia) je uvedené takto: červený smrek (modrín). Názov *červený smrek* je častejší, preto len on má miesto v odbornej terminológii slovenskej. V I (= učebnica Štátneho nakladateľstva) je *mochy*, II má správnejšie *machy*. Týmto, pravdaže, nechcem povedať, že by učebnica Komenia nemala chýb, má ich dosť, no jednako oveľa menej ako I. Aj v II mohlo byť *v letnom čase* namiesto „v letnej dobe“, keďže sa usilujeme rozlišovať *čas* a *dobu*; namiesto „sleda“ malo byť *sluda*; podobne *zastavme sa na mieste* (alebo *pri mieste*) m. „u miesta“; *pri akváriu* m. „u akvária“; *jelša* m. „olša“ (veď máme Jelšavu!); *černice* m. „ostružiny“, *omrvinka* m. „sústo“; *mul* m. „mezek“ (veď tak čítame aj v Dome v stráni); *papagáj* m. „papúšek“.

V I okrem uvedených najdeme ešte množstvo iných chýb. Raz je „muchálek“, raz „muchálok“ namiesto slovenského *muchárik*; vraj „jilm (niekde volaný brest)“, hoci na Slovensku je len *brest*. Pravidlá slk. pravopisu poznajú len *brest*. Prečo „macošky“, keď sú to *sirôtky*? Prečo „nestejne“, keď je dobre len *nerovnako*? Nesprávne je „húsenka“ namiesto *húsenica* (*húsenička*). Vraj „na hospodárskom statku“ m. *na gazdovskom majetku*, *v gazdovstve*, veď u nás slovo *statok* má ten istý význam ako české *dobytek*. Raz je „ožiera“, inokedy zas *obžiera*, hoci len toto posledné je správne; vraj... bývajú celé stromy od chrústov ožrané (str. 135). No o tom sme doteraz nevedeli, že sa stromy môžu od chrústov „ožrať“! Takto poslovenčovať jednak len neslobodno. — Podľa Pravidiel slk. pravopisu je *zobať*, *zobem*, *zobú*, no v učebnici je „zobajú“. Kniha pozná len „kočku“ a „špačka“, dobre po slovensky je to *mačka* a *škorec*. Podľa tejto učebnice budeme „vyjímať zemiaky“ m. *kopať*; repu budeme „sklúdzat“ m. *vyberať*, *sberať*; muchy budú „doterné“ a nie *dotieravé*, *bezočivé*. V stojatých vodách bývala u nás *šašina*, *trst*, odtiaľ tam bude samé „rákosie“. Odtiaľ nám nebude nič *pribúdať* ani *ubúdať*, ale iba „pribývať“, ubývať“. — No dosť už príkladov! Mohli by sme pokračovať, ale tých ľudí nenapraví už nik na svete. Referát ministerstva školstva a národnej osvety mohol by urobiť poriadok. — Či pre Slovákov to aj tak zbaví?

NOVÉ KNIHY.

KUS CUKRU. Napísal Peter Jilemnický. Vydala Družstevní práce. Praha 1935. Strán 345.

Pred dvoma rokmi Rudo Uhlár upozornil na veľký počet rečových chýb v Jilemnického románe Pole neorané, preto boli sme zvedaví, či prítvrdá kritika Uhlárova mala účinky. A ozaj v novej práci Jilemnického badať náležitú snahu po správnosti jazykovej, hoci miestami stretáme sa s nedôslednosťami, ktorým sa autor mohol vyhnúť.

Keďže nie sme ešte v takom položení, aby sme mohli len chváliť reč našich spisovateľov, keďže u nás v záujme správnosti jazykovej treba ustavične upozorňovať práve na omyly a chyby, nuž i pri Jilemnického románe prichodí nám poukázať na nesprávnosti, aby sa na nich mohli učiť iní.

Hláskoslovné poznámky. — Pozor na cudzie slová. Ich pravopis sa v ostatných desaťročiach hodne zmenil. Zdomácnelé cudzie slová píšeme po slovensky, na pr.: správne je *refrén* 232, ale už chybne „refrain“ 162. Podobne treba dbať o dvojtvary, neužívať dvoch rozličných spôsobov písania pre to isté slovo alebo tvar. Správne je *ruvačka* 316, ale prečo už „rvat sa“ 261, prečo „lhal“ 95, „lhala“ 118, keď po slovensky lepšie je *luhal*, *luhala*? Veď Slovák nevraví „lhár“, ale *luhár*! Veľmi neprijemne účinkuje na čitateľa, keď slová *farba*, *farbistý* 91, 98, 140, 159 a inde píšú sa s *f*, ale aj s *b*: barva 140, 144, 259. Dobré po slovensky je len *farba*, *farbistý*, *farebný* a pod. Slovo *vplyv* 69, 91, 188 je správne napísané, lež zbytočné bolo užiť i hláskoslovného druhotvaru, vlastne bohemizmu „vliv“ 75. Na str. 76 je „vetrník“, čo je chybný tvar, lebo máme *veterník*, ale už na str. 54 je správne *veterný*: na veternom koni. Pravda, tieto spomenuté chyby treba pokladať za nedôslednosti, nezbadané pri korektúrach, lebo ináč autor dáva prednosť lepším a zaužívanejším tvarom, na príklad správne píše *rychly* 149, *rychlost* 118, *slobodný* 45, *trpělivost* 138, 52, hoci podľa Pravidiel slk. pravopisu sú vraj dobré aj druhotvary „rychlý, rychlost, svobodný, trpelivost“, proti ktorým bojujeme v Slovenskej reči už tri roky. Pravda, keď píšeme *rychly*, nuž žiada sa písať i *mtovy*, ale nie ako je v knihe s krátkym *r* 30, 280. Podľa Pravidiel slk. pravopisu dobre je blacha i plech. V tomto prípade radšej by sme videli, keby sa rozšírili len slová *plech*, *plechár*, a to najmä preto, že spisovná reč nepozná „blachára“, ale len *plechára*. Preto aj Jilemnický mal písať *plechový*, nie „blachový“ 23. Pravidlá učia pí-

sat *tlmiť*, *tlmočník* ap., v niektorých časopisoch a knihách vídať neslovenské tvary „*tlumiť*, *tlmočiť*“ ap. U Jilemnického je správne *tlmené hovory* 54, *stlmené* 23. Autor sa pridŕžal dôsledne Pravidiel, píše „*kosky*“ namiesto *kocky* 65, „*nazpät*“ 53 m. *nazpät*, hoci tieto tvary v slovenčine nejstávajú. Keď českí lingvisti proti Pravidlám českého pravopisu píšú *jedině* namiesto „*jediné*“, môže aj spisovateľ slovenský napísať *kocka*, *nazpät*.

Kde-tu našli sme tlačové chyby, z ktorých uvádzame aspoň jeden príklad: Sy akýsi pyšný... 270. Takáto nemilá ypsilonová chyba môže sa stať každému. Ináč so stránky pravopisnej Jilemnického román bol starostlivo vydaný.

Tvaroslovné poznámky. — So skloňovaním cudzích slov ešte stále nie sme v poriadku, na príklad: zdomácnelé aj nezdomácnelé cudzie slová mužského rodu na *-er*, ktorých „vkladné“ *e* v ostatných pádoch zaniká, tvoria lokál jednotného čísla podľa mäkkého vzoru, priam tak aj nominatív a akuzatív plurálu: *liter*, lokál sing. *litri*, nom.-ak. pl. *litre*; podobne *meter*, lok. *metri*, nom.-ak. pl. *metre*, teda nesprávne je „na každom metre“ 37 namiesto *na každom metri*. Takmer dôsledne platí to isté pravidlo o slovách mužského rodu, ktoré vychodia na *-ár*, *-ál*: *v arzenáli*, *veľké arzenále*. Teda aj *kanál*, *v kanáli*, *tie kanále*, a nie: *kanály* 302 namiesto *kanále*. Ale správne je: zúrivo nastupoval na pedále kola 99, 191. Slovo *chochol* skloňuje sa podľa vzoru *dub*, správne je *zeleňé chocholy*, „nie chochole“ 302. Slovo *živočích* má nominatív plurálu *živočíchy*, nie „*živočíchovia*“ 102. V osobitnej funkcii možno upotrebiť i tvaru *živočísi*, no nikdy nie „*živočíchovia*“.

Pri slovách ženského rodu na *-va* (*-ev*) je veľký zmatok. Podľa Pravidiel slk. pravopisu možno skloňovať *mrkev*, *mrkvi* aj *mrkva*, *mrkvy*, a preto žiaci sa nenaucia nikdy správne skloňovať tieto slová. Skloňujú *mrkev*, gen. *mrkvy*, čo je, pravda, nesprávne, lebo k tvaru *mrkev* je genitív *mrkvi*. Taká chyba stala sa aj Jilemnickému: *hriadku mrkvy*, ale o tri riadky nižšie: *Mrkev* 320. — Odporúčame pridŕžať sa tejto zásady: všetky slová, ktoré majú druhotvar *-ev*, nahradzujeme tvarmi na *-va*: *mrkva*, *vetva* atď. a skloňujeme ich podľa vzoru *ryba*. Výnimka: *cirkev*.

Na str. 242 je správne *lezie*, ale na str. 209 „*leze*“, na str. 241 „*polezete*“, hoci má byť *lezie*, *poleziete*.

Od chváliť rozkazovací spôsob je *chváľ*, *chváľme*, *chváľte*, podobne ako od súdiť je *súd*, *súdme*, *súďte*. Na str. 56 je chybné „*chváľte*“.

Poznámky k syntaxi, frazeológii a slovníku. — Autor píše správne *obchod s cukrom* 35, *k obchodníkovi s uhlím* 54, teda nie tak, ako to vidáme veľmi často, na pr. „obchod drevom“. Tu musí byť predložka *s*, lebo hovoríme *obchodovať s niečím*. I „jednat sa“ nepíše, na pr. *ide o časť nášho... klubu* 39. Referenti športových rubrik píše ešte stále nesprávne „jedná sa o to“. Dobré je *dbať o niečo*: Ale ty o mňa nedbáš 273, O robotu nedbá 19, lenže v tejto veci žiada sa dôslednosť, prečo je „dbal poriadku“ 40, keď má byť *dbal o poriadok* alebo *na poriadok*? Sloveso *dbať* pojí sa alebo s predložkou *na*, alebo s predložkou *o*, nikdy s bezpredložkovým genitívom, ako je na príklad i na str. 64. Na str. 133 je *usporadovať*, to je dobre po slovensky, nie „poriadať“, ako čítavame v denných časopisoch. „Zahájiť schôdzu“ 31, 186, 322 je rozhodne zle. Či je to taká ťažká vec naučiť sa hovoriť *otváral schôdzku, zasadnutie, shromaždenie* a pod.? Či tento germanizmus je nevykonožiteľný? Rovnako germanizmus „sdeliť“ 279 mohol autor celkom dobre nahradiť primeraným domácim slovom. Hovoríme a píšeme *zúčastniť sa na niečom* alebo *v niečom*. Len tieto väzby sú uzákonené v Pravidlách slk. pravopisu, nuž netreba vnášať do slovenčiny väzby bezpredložkové: „aby sa zúčastnil práce“ 244, podobne aj na str. 73 a 83. Dobré je *Prišlo mi na um* 70; nesprávne je „odhliadnuc od toho“ 145, 228, lebo to je germanizmus, ktorý na- čím vytvoriť zo slovenčiny, miesto neho treba užívať vžitých výrazov *nemajúc ohľad, nedbajúc* a pod. Namiesto „je treba“ 71 máme prosté *treba* bez slovesného tvaru „je“. Po slovesách pohybu býva predložka *po*: *odišiel po vodu* 7, *Po čo si prišiel, Vavro?* 264, preto *po* miesto „pre“ malo byť i v tejto vete: prichádzali pre repu 302.

Kde-tu stretáme sa so slovom, ktorému autor dáva nesprávny význam, na príklad: Jožina ju objala, pritísla a začala mu ískať vo vlasoch 271, Vietor ískal v ich riedkych korunkách a ony sa slabo zachvievaly 262. *Ískať* značí „hľadať vši“, teda má celkom presne vymedzený význam, takže v spomenutých vetách vôbec neobstojí, ba pôsobí veľmi neesteticky. — Sloveso *porovnať* je na mieste v tejto vete: porovnávala hlbitosť Štefíny s hlbitosťou práčky 139, ale autor zabudol naň vo vete: srovnávala si ich životy 131. I tu malo byť *porovnávala*... Priam tak namiesto „srovnal odpoveď“ 225 malo stáť *porovnal odpoveď*.

K Jilemnického knihe slovensko-český slovníček urobili A. Kostolný a J. Vilikovský. Možno, že niektorý z nich opravil knihu s rečovej stránky, lebo len tak si možno vysvetliť, že popri slove

„papršlek“ 149 je dobré slovenské slovo *ľúč*: slnečné *ľúče* 180, 47, 271; popri dobrom slove *pery* 9 je „rty“ 78, 90. Najdeme dobrý výraz *bočná ulica* 295 popri „postranná ulička“ 101, čo je nezvyčajné. *Lanského roku* 95, lanská slama 45 sú správne výrazy, ale treba ich užívať dôsledne, veď namiesto „minuloročné strnisko“ 198 lepšie by bolo *lanské strnisko*. Radšej by sme videli *vlani*, a nie „minulého roku“ 39. Z dvojtvarov *zrenička* 261 a „zornička“ 43 bolo treba vybrať vhodnejšie slovo. Keďže k slovu *zora* máme *zorničku*, nuž v oku musíme mať *zrenicu*, *zreničku*. Nič na veci nemení skutočnosť, že v nárečiach sú obidve slová v rovnakom značení. Vo vete: že sa mu beľmo očí jasne odrážalo v tvári 323 slovo „beľmo“ je celkom nemiestne použité. Veď beľmo je biely povlak na oku, ktorý vzniká pri očnej chorobe. Tvrdého slovník uvádza pri hesle beľmo takéto príklady: oko beľmom sa potahuje, mať beľmo na oku; Tá cesta beľmo s očí mi sňala. Z týchto príkladov jasne vysvitá, že *beľmo* je iné ako *očné bielko*.

Z neslovenských a nespisovných slov a výrazov uvedieme aspoň najdôležitejšie: Jilemnický píše kartáč 139, 288 m. *kefa*, milostný pohľad 153 m. *ľúbostný pohľad*, vterina 133, 151 m. *sekunda*, dosavádny 132 m. *doterajší*, jedenkrát 127, 253 m. *raz*, uprchnúť 85 m. *ujšť*, chlúbiť sa 303 m. *pýštiť sa* (*chváliť sa*), osmahlý 245 m. *opálený*, namlsať sa 127 m. *maškrtiť*, vlaje 54 m. *veje*, zbývať 281, 276 m. *ostávať*, veď po slovensky nemožno povedať: Ondříšovi nezbyvalo nič 117 m. *neostávalo*.

Namiesto „od tej doby“ 128 malo byť *od toho času*. V krásnej próze nezneje pekne „v prvom rade“ 115, 116 m. *predovšetkým* alebo *najsampra*. No už vonkoncom neobstojí sloveso „vetiť“: A ja... som hladný! — vetil Kováč 52. Vari *odvetil*, ale „vetil“? To veru nejde! — I takéto použitie genitívu je v slovenčine neznesiteľné: Ó, tej filozofickej propedeutiky, ó, tých logických balvanov 93.

Z množstva rozličných poznámok, ktoré som si urobil pri čítaní Jilemnického knihy uviedol som len dôležitejšie, a to najmä preto, aby mi nikto nemohol vyčítať nadmiernu filologickú škrupulosnosť. Chcel som iba ukázať, že okrem dobrej snahy po správnosti jazykovej vyžaduje sa veľká dôslednosť a znalosť všetkých známych zásad jazykovej kultúry. Pri tejto príležitosti opäť musíme zdôrazniť, že náš záujem v Slovenskej reči sústreďuje sa na reč predných našich spisovateľov, ktorým chceme byť na pomoci pri ich práci.

H. B.

ROZLIČNOSTI.

Šošovka-čočka. — V optike sa učia žiaci o vypuklých a dutých „čočkách“, na príklad vo Fyzike pre meštianske školy od Drnca-Panýrka (diel III, str. 100, 101 a 102) hovorí sa, že „čočka“ je priehľadné teleso, ohraničené guľatými plochami, priam tak v Prírodospyte pre vyššie triedy slovenských ľudových škôl od K. Lukáča učia sa žiaci dôsledne o čočkách. Každému je na prvý pohľad zrejmé, že v češtine pomenovanie tohto telesa súvisí s jeho podobou. Totiž „čočka“ sa ponáša na zrnko šošovice, po česky čočky. Niektorí slovenskí profesori užívajú pri výkladoch miesto slova „čočka“ slovenské *šošovka*, čo je celkom správne. Slova „čočka“ nemajú ani Pravidlá slk. pravopisu, ani Tvrdého slovník. V optike hovorme iba o šošovkách, nie o čočkách. (—rian.)

Postriežka-čakaná. — Donedávna chodievali naši poľovníci len na postriežky, no teraz počúvať kde-tu, že počínajú chodiť i na čakanú. Škoda. Veď naša stará *postriežka* je oveľa výstižnejším pomenovaním ako nový fabrikát „čakaná“, ktorú prerobili z českej čekanej. Veď poľovníci nielen *čakajú* na zver, ale naozaj striehnu na ňu. Je rozdiel medzi výrazmi: mačka čaká na myš a mačka strežie na myš.

„Čakanú“ nepoznajú ani Pravidlá slk. pravopisu, ani Tvrdého slovník, ani Kálalov slovník. Preto dobre po slovensky je len *postriežka*. (—rian.)

Trblietať sa-trpytiť sa. — U dobrých našich spisovateľov nenajdeme slovesa „trpytiť sa“, ale vždy len *trblietať sa*. Tak písal dôsledne i dobrý znalec slovenčiny Jaroslav Vlček. No v terajšej novinárskej slovenčine vždy častejšie vídať i „trpytiť sa“. Uviedol ho do svojej gramatiky aj nebohý Ján Damborský (I. sv., str. 86: trpytiť, trpyť).

Pravda, po slovensky je dobre iba *trblietať sa*, „trpytiť sa“ je cudzie našej reči. (—rian.)

Požiadavka-požiadavok. — Jedni píšú *požiadavka*, čo je dobre po slovensky, iní podľa českého dávajú prednosť tvaru mužského rodu „požiadavok“, iní zas nerozlišujú a píšú aj tak, aj tak. Peter Tvrdý (Slk. fraz. slov.², str. 469) odporúča len tvar ženského rodu a toho by sme sa mali pridržať dôsledne.

Jednotlivec-jedinec. — Donedávna v našej spisovnej reči poznali len jednotlivcov, o slove „jedinec“ nebolo ani chýru, ani slychu. „Jedinca“ slovenské slovníky nepoznajú, a jednak prebýja sa do spisovnej slovenčiny. Aspoň dr. I. Déer v svojej novej knihe píše je-

dinec (str. 51) i jednotliviec (str. 72). Prečo užíva dvoch rozličných slov pre ten istý pojem, to je veru otázka. Dobre vystačíme s jednotlivcom. Slovo „jedinec“ je cudzie spisovnej slovenčine a okrem toho nepotrebné.

Škola pre dôstojníkov. — Názov „Škola na dôstojníkov v zálohe“ je nesprávny. Poznáme školy pre výchovu opatrovníčok, školy pre rozličné povolania. Môže byť i škola pre výchovu dôstojníkov v zálohe, no nesprávne je „škola na dôstojníkov“.

Až, ačkoľvek? — Spojku „ač“ neuvádzajú Pravidlá slk. pravopisu, pri „ačkoľvek“ po znaku rovnosti uvádzajú *hoc, hoci*, t. j. iba spojky *hoc, hoci* pokladajú za spisovné. Od prvého ročníka SR bojujeme proti spojkám „ač“ a „ačkoľvek“, neuznávajú ich ani Pravidlá, ani Tvrdý, odsudzovala ich už Czamblova Rukoväť, no dr. I. Dérer dôsledne ich píše (l. c. str. 21, 24, 82 a inde). Niekedy ani nespisovné spojky „ač, ačkoľvek“ mu nestačia a napíše germanizmus „napriek tomu, že“ (na str. 9: Títo ľudia pred prevratom nemali slovenského povedomia..., napriek tomu, že boli slovenského pôvodu). Rozumie sa, takúto slovenčinu nemôžeme pochváliť.

Fridrich-Bedrich. — Krstné meno „Bedrich“ je v slovenčine neznáme. V Pravidlách slk. pravopisu darmo by sme ho hľadali, tam je len *Fridrich*. „Bedrich“ je nový bohemizmus, ktorý sa nemôže vžiť do našej reči. Veď ako by sme od neho utvorili zdrobnelé mená? Čím by sme nahradili mená *Frico, Fricko*, keby sa vžilo krstné meno „Bedrich“?

Keby-keďby. — V niektorých nárečiach nová spojka „keďby“ nahradila spojku *keby*, lež spisovná reč nepokladá za správnu spojku „keďby“, preto ju neuvádzajú naše slovníky.

Šermovník, šermovníčka, šermovnícky-šermír, šermírka, šermírsky. — Michal Knap v Kultúre (1931) uverejnil mnoho správnych upozornení o slovenčine. Zväčša proste uviedol iba chybné slovo alebo zvrät a namiesto nich odporúčal dobré slovenské tvary. Veľmi často nebolo vôbec treba naširoko odôvodňovať vec, keďže navrhnuté opravy boli znalcom slovenčiny celkom jasné, ba shodovaly sa s jazykovým čutím veľkej väčšiny píšucich Slovákov. Bohužiaľ, Knapove upozornenia nevžily sa dostatočne, preto na niektoré z nich treba poukázať, prípadne ich doplniť. Teraz ide nám o slovo „šermír“. Knap (l. c. 27) namiesto „šermír, šermírstvo“ odporúčal písať *šermovník, šermovníctvo*. Bolo to správne? — V Hadbavného slovníku z roku 1763 lat. gladiator prekladá sa ako šermowač, bojownjk, pasownjk, lat. pugil ako biteč, šermowač, šermjr, pasowač. Je

veľmi pravdepodobné, že pôvodca si sám urobil slovo „šermowač“. Bernolák (Slovár 2874) má „šarmowňik, šarmowať sa“ atď. Loosov slovník z r. 1871 (III, 534) pozná síce tvar *šermovník*, ale prednosť dal novotvaru „šermiar“. Pechányov slovník (II, 441) maďarské *vívó* správne prekladá ako *bojovník, šermovník*. Tvrdý (Česko-slovenský diferenciálny slovník 128) namiesto českého šermíř káže písať *šermovník*. Nový maďarsko-slovenský slovník od Orbána a Mendreszóru a Ilvoldzikov slovník majú správne *vívó* = *šermovník*. V Pravidlách slk. pravopisu niet slova *šermovník* (alebo „šermír“). Podľa toho slovenské slovníky dokazujú správnosť Knapovej opravy. Po slovensky je dobre len *šermovník, šermovnícky, šermovníctvo* (nie „šermír, šermírsky, šermírstvo“, ako čítame v niektorých našich časopisoch).

Keďže v novšom čase už aj dámy sa šermujú, potrebujeme k slovu *šermovník* ženský rod. Ilvoldzik má „šermovníca“, lež v týchto prípadoch spisovná reč dáva prednosť prípone *-nička*. Teda správne je *šermovníčka*.

Vtedajší, vtedy-tehdajší, tehdy. — Podnes niektorí píšu „tehdajší, tehdy, tehda“, hoci tieto nárečové tvary nenašli by ste v Tvrdého slovníku. Pravidlá slk. pravopisu správne upozorňujú (str. 299) *tehda* i *tehdy* = *vtedy*; *tehdajší* = *vtedajší*. A keďže na str. 325 majú len heslá *vtedy, vtedajší*, je jasná vec, že len tieto tvary pokladajú za vhodné pre spisovnú prózu. — Tvar „tehdajší“ nepotrebujeme ani v básnickej reči, kde je prípustný druhotvar „tehda“.

Dejstvo-jednanie. — Zas dostali sme do rúk divadelnú hru, v ktorej majú „jednania“ namiesto *dejstiev*. V divadelných hrách sa niečo deje, ľudia sa tam nejednajú, veď sú nie jarmočníci, preto divadelná hra má *dejstvá*, nijaké „jednania“.

Advokát-pravotár. — Jozef Škultéty (porov. Slovenská reč II, 42—43) napísal o slove pravotár medziiným aj toto: Počujúc slovo pravotár, pre jeho príponu *-ár*, Slovak ani nemôže rozumieť iné, ako človeka, ktorého profesiou je robiť processy. A povolanie advokáta, od samej rímskej doby počnúc, práve nie to bolo! — K tomu ešte poznamenávame, že na Slovensku máme Advokátsku komoru (nie „Pravotársku“). Prosíme toto rešpektovať.

Za redakciu zodpovedá Henrich Bartek.
Vydanie Matice slovenskej v Turčianskom Sv. Martine.
Tlačil Kníhtlačiarsky úč.spol. v Turčianskom Sv. Martine.